BIBLIOTHÈQUE UKRAINIENNE SIMON PETLURA A PARIS

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
A. PRAGUE.

В. Щербаківський.

Основні елементи орнаментації українських писанок та їхнє походження.

Студія.

Les oeufs de Pâque ucraïniens et l'origine de leur ornamentation.

(Publication préliminaire)

par V. Šcerbakivskij.

— 2745 —
БІБЛІОТЕКА
ІМЕНИ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

КОЛЕКЦІЯ
АРКАДІЯ
ЖУКОВСЬКОГО

ПРАГА 1925.

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГИЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

ДРУК ДЕРЖАВНОЇ ДРУКАРНІ В ПРАЗІ

15460

Основні елементи орнаментації українських писанок і їхнє походження.

(Студія.)

Студіюючи звичаї українського села на цілій просторонї України, ми помічаємо майже повну спільність в найбільше віддалених пунктах нашої території, навіть належних до цілком ріжних державних організацій. Правда, в деяких околицях традиції значно ослабли, і з цілої серії звичаїв там удержалися тільки де які, а инші стратили свою чистоту і ясність, але тут же де небудь в сусіднім селі, як раз задержалися недостаючі складники і на значніщих просторах в околицях з десятками сіл можна установити цілу серію, яка буде цілком відповідати подібній же серії де небудь за 500 або 1000 кільометрів, на другім кінці України. Аналіз звичаїв показує, що ціла серія обєднується *соняшним культом*, який очевидно колись істнував на Україні, і розрізненими останками якого у нас і являється такий ряд: *Калита, Коляда, Щедрівка, Ордань, Колодій, Великдень, Проводи, Купала.* Широка перерва від купала до калиты заповнюється рядом цереальних звичаїв і свят, які починаються забутим тепер майже зовсім звичаєм, *„гонити шуляка“* на *Полупетра*, переходить через ряд свят, присвячених Громовикові: Ілії, Паликопі, і т. п., розвивається нід час *Маковія, Спаса, Першої Пречистої, Головосіка* і починає спадати на *Другу Пречисту, Крестоздвига* і *Покрову* і переходячи через *Михайлове чудо*, зовсім кінчається на *Пилипа.*

Церковно християнські назви, покривши собою поганські свята, дуже затемнюють розуміннє справи. Одначе цілком їднакове поважне відношеннє сільських мас, як до християнської служби божої в церкві, так і до тих звичаїв, або скоріще обрядів, які інтелігентові здаються дитячою забавою, доводить, що в поглядах селян християнський культ примішався до їхнього власного тільки як процедура жрецька, кастова, а їх власний світогляд залишився майже незмінно і зберігся в формах обряду, виконаннє якого одначе завжди було на обовязку самого народу, де він цілий, усею своєю масою мусів уплинути на вищі сили. Одним із атрибутів, (можна сказати *матеріальних констант)* цих обрядів і являються писанки, з намальованими на них знаками, і розглядати писанкові оздоби без звязку з внутрішнім символичним змістом їх, се було би і даремне і беззмістовно.

А символіка сих орнаментів зараз же робить ясними також і де які инші символи із звичаїв зімової частини культу, як напр. калиту, і ледові хрести на водохрещі. Отже раніще нїж перейти до писанкової орнаментики, я дозволю собі пояснити тількі що помянуті мною символи з мого погляду.

Калита відбувається на Андрея, тоб то як раз на самім початку зимового повороту сонця.

Сей обряд є символічне рятуванє сонця. Відбувається він так.

Медом помазаний круглий пшеничний корж підвішується на стьожці до сволока, на такій висоті, щоб дорослий чоловік, трошки підскочивши, міг дістати його зубами. Се є символ сонця (найсолодшого). Парубки і дівчата верхи на ожугах та на коцюбах, підїзжають від печи до калити, щоб її з'їсти (символ злої сили), але її боронить один з участників, стараючись розсмішити нападаючого (ознака тоді його слабости), і коли останній засміється, то замазавши йому лице сажею (символ знищення), відганяє, не давши вкусити; Коли нападник не засміється то має право вкусити калиту, і оборонець мазати його не сміє.

Тут вперше виступає символ сонця, як круг, який ми стрінемо і на писанках в тімже значінню.

Другий символ сонця: хрест виступає. коли роблять так звану ордань. На ордань проганяють усяку нечисту силу і ворожу (тоб то і саму зиму), бо ясно стає тоді, що сонце піднялося і входить в силу, його знаки тоді дійсні і їх ставлять на льоду: хрест з льоду; хрести ставлять і на дверях хати, і на воротях подвіря, і на дверях хлівів (крейдою); а водою, взятою з під льодового хреста, кроплять і людей і худобу і усе збіжжа. Ясно що знак сонця мусить усе оздоровити, усе оживити. Сей знак є хрест.

Темп життя повищується на масницю, коли можна уже підживитися харчами, позиченими у звірів (молоком, маслом, сиром), тоді дівчата чепляють парубкам (очевидно симпатичним) так звані колодки символичні (тепер стьожки), за що парубки мусять дівчат почастувати гостинцями і горілкою, і за що потім на великдень дівчата конче мусять дати писанки тим парубкам, яким чепляли колодки, а парубок не сміє відчепити колодки, доки йому дівчина не подарує писанку на великдень. Можливо, що ся колодка була символом якихсь шлюбних відносин.

На великдень, тоб то, коли день стає більше ночи, коли сонце посідає уже повну свою силу, тоді і знаки сонця також набувають більшу силу, і писанка, тоб то яйце, покрите знаками сонця, являється найкращим апотропейоном (чортогоном) проти усякої нечистої сили (мари, мани, хороби і т. д.). І звичайно дівчина не могла подарувати своему милому нічого цінніщого від сего талісмана.

Останнім акордом соняшного культу являється купальська справа, під час літнього повороту сонця, яка відбувається в супроводї купальських пісень, скакання через огонь (богаття) і пускання вінків на воду. (Теж символи сонця).

По купальських справах настає тяжка праця, яка закінчується помянутими уже цереальними (обжинковими) святами.

В ряду усих цих обрядів Великодний являється найвеселіщим і радістним, і треба сказати, що у нас, як раз, він зберіг свою поганську назву *„великдень“*, яка цілком характеризує зміст свята, в той час як у инших народів, або назва цього свята взята у жидів *„пасха“*, або тратить внутрішній зміст, як напр. у Поляків *Wielkanoz*. Бо Великдень означав свято того момента, коли день стає більшим від ночи, а не навпаки.

Усі аксесуари цього свята указують власне на соняшне свято, при чім у нас на Україні вони характеристичні для істотно хліборобських традицій. Так напр. посвячуються на Україні паски з пшениці і печені поросята.

На Московщині характер пастухівський — сир і ягнята печені.

У нас паскою зветься круглий хліб з хлібним же хрестом на нім, на Московщині паскою зветься стопка сиру (традиції скотарського народу). —

Одною з характеристичних рис нашого Українського великодня є широке вживанне *писанок*[1]), яке не являється характеристичним для великодня на Московщині, хоч по декуди там і трапляється, скоріше як занесений південними колонистами в II тисячаліттю по Христі, або принесений церквою християнською.

Усі автори, які студіювали писанки, сходяться в загальних рисах ось на чім:

1. Писанки мають обрядове, ритуальне значіннє і грають таку ролю, і користаються такою повагою в звязку зі своєю орнаментацією, як і инші символичні предмети в ріжних релігіях, напр. хрести або ікони в християнстві і т. п.

2. Не можна довести, що писанок не було до християнства, навпаки вони істнували ще недавно у нехристиянських Персів і у старих Римлян.

3. Писанки бувають завжде оздоблені орнаментами, які вже в дуже глибоку старовину для всіх були дуже добре знаними символами соняшного божества та инших рівнорядних божеств: напр. *„Іштар"* в Мезопотамії.

4. Усі рослинні і звірячі назви орнаментів звичайно не відповідають орнаментові і вказують на намаганнє пояснити орнамент в натуралістичний спосіб, а де вони відповідають, то виявляється повна відсутність стилізації, а разом з тим і традиції, тоб то несвідомість маляра в своїм ділі. А взагалі і натуралістичні назви покривають собою по суті чисто геометрічні символи, емблеми і атрибути соняшного божества.

5. Писанки мають значіннє апотропейонів проти ріжних хороб і навіть проти грому. (Сумцов, Кордуба та и.)

Значіннє писанки складається з двох окремих, але споріднених частин: 1. Із значіння самого яйця, яке носить в собі зародок півня (соняшної птиці), 2. та із значіння тих орнаментів — символів, якими буває покрита писанка.

Значіння орнаментів буде розібрано далі, а тут зпочатку треба спинитися на значінні яйця і півня і сказати про се хоч кілька слів.

Майже у всіх народів, як старовинних, так і новітніх, як у диких так і у цівілізованих розповсюжені оповідання про яйце, як про жерело життя і навіть, як про жерело всесвіту.

У старих Египтян яйце було аттрібутом Кнефа, і його статуя була з яйцем в устах. З цего яйця ніби повстав огонь. Яйце було теж атрибутом соняшного египетського бога Пта.

Індійське оповіданнє про повстанне світу говорить про золоте яйце, яке пливало по водах (сонце).

Грецькі та римські фільозофи, виходячи з народнього світогляду, походження всесвіту вели від яйця (ab ovo).

В Калевалі згадується, що Мати води *Ільматара* жила з початку в повітрі, потім спустилася на океан, що покривав землю, і 700 літ гойдалася на його хвилях. *Дика качка*, принявши коліно Ільматари за землю, зробила на нім кубло і знесла яйця: їдне залізне і 6 золотих. Ільматара здрігнулася, а яйця розбилися від того і упали в море, а з них і утворився цілий всесвіт (в тім числі з жовтка стало сонце, а з білка місяць). *Сумцов. Пис., стр. 187.*

Про походження всесвіту з яйця істнують оповідання і у Поляків (*Zbiór Wiadomosci do antropologii krajowej. II. str. 125*) і у Чехів (див. *Stránecka op. cit. str. 8*). Істнують і у инших Славян, а також Французів, Сіцілійців і навіть Зулусів. Московські, білоруські і Українські перекази, одначе, трошки затемнені, і замісць всесвіту з яйця виходить хата, або базар, або паляц а на Україні царство. *Сумцов. op. cit. стр. 187.*

Уже сі перекази ясно показують значіннє яйця в народній світоуяві,

і необхідність вживання його як сімвола ще в дуже давніх часах І справді вже у Ювенала, Овідія і Плінія (кн. 19 і 24) можна найти вказівки на те, що римляне барвили яйця і вживали їх при ріжних грах і обрядах. Було се напевне і на сході від прадавна, бо *Корнелій Брюн*, бувши у Персії в році 1704, каже, що Перси на новий рік (20. мая) витали один одного з новим роком, даруючи ріжнобарвні яйця. *(Сумцов. op. cit. стр. 181.)*

Перси всеж таки магометане, і сей хліборобський звичай повинен був у них істнувати ще до приняття магометанства, яке б його інакше не допустило. Такий погляд на яйце пояснює також і значіннє півня[2]) в народнім світогляді і зокрема у Славян.

Чехи вважають, що *півень березняк* (урожений в березнї) лїпше оберігає хату, нїж девять псів. *Stranečka op. cit. стор. 8.* В Чехії, а також в Сандомірі і Мазовії оздобленого півня носили на вербу від хати до хати. *ibid. стор. 7.* В деяких оповіданнях рай крутиться на курячій лапці.

На Українї є звичай в нову хату насамперед внести півня[2]) зі старої хати. (Очевидно, як сімвол все очищающого і освячуючого бога Сонця).

Завдяки тому, що яйце мало в собі зародок півня, воно могло служити апотропейоном, а тому, що воно мало в собі взагалі зародок живого, воно могло служити жертвою і заміняти собою живу жертву, переводячи таким чином кроваву жертву в безкровну, як се вже зазначів *W. Klinger* в своїй книжцї *Jajko w zabobonie ludowem. Krakow 1908.*

Коли ми перейдемо до писанок, то побачимо, що само виготовлюваннє їх, процес малювання, уже сам пособі являється до певної міри обрядом, або культовою процедурою. Починалося воно звичайно в Чистий Четверг. Із значіння води, в якій лежали писанки виходить, що вони вже вважалися свяченими ще раніще, ніж були посвячені в церкві, і очевидно вважаються тому, що на них *нанесені певні знаки,* і сі *писанкові знаки* в очах народа самі мусіли мати *святість і до днесь.*

М. Кордуба дає скілька вказівок на значіннє води, в якій побували писанки, у населення галицької Волинї, які цілком відповідають тому, що по словах Сумцова трапляється скрізь на Українї. На великдень челядь, заки піде до церкви, умивається у водї, в яку вложено писанку або крашанку. Лице, вмите такою водою, буде кругле, гладеньке як яйце, і червоне, здорове як крашанка, по гадці селян.

Писанки мають також вплив на здоровлє чоловіка і хоронять його від слабостей.

В селі „Голе“, Равського повіту, держать писанку у хатї длв охорони від пропасниці.

В Руденку Брідськ. пов. закопують крашанку у землю на Великдень і держать там аж до Юрія. В той день викопують і беруть зі собою в поле. Де збіже не хороше, особливо, де потворилися „плішї“, там качають крашанкою, віруючи, що збіже поправиться.

В с. Пристань Жовківськ пов. писанку держать у хаті для охорони від грому. В селах *Сушно, Полове, Вулька, Витків,* закопують окрушини свячених пасок і шкаралущ з писанок у землю і думають, що на тім (місці) виросте *„Маруна“*, зілє, якого додають до горілки *(Chrisantemum Partenium Pers.). Кордуба, стор. 180—181.*

Ранїще нїж перейти до писанкової орнаментації, треба ще декілька слів присвятити ріжницї між писанкою і крашанкою, яка залежала не тільки від працї витраченої на її розмальовку, але мала також і внутрішній зміст.

Крашанкою зветься яйце *однобарвно* помальоване без жадних орнаментів. *Писанка ж* є яйце орнаментоване ріжнобарвними оздобами-узорами.

Крашанка завжде була варена або печена, щоб нею можна було розговітися і взагалі зїсти.

Писанка навпаки ніколи не бувала печена або варена, і коли се траплялося. то, очевидно, від занепаду звичая. Писанками ніколи не гралися ні в *„битка“* ні в *„котка“*. Причина цього була не тількі в тому, що писанка сира, а також, по моїй гадці, вона полягала в тім, що не *„годиться“* розбивати образи — символи — знаки сонця, намальовані на писанці, як не годиться християнинові ломати хреста або ікону, або як не годиться розбивати взагалї який небудь талісман.

Писанку не варили, щоб не знищити в ній життя потенціального, животворної сили, а в ній то ї полягає значіння писанки. Зовнї, сій животворній силі писанки, відповідають намальовані на ній символи великої животворної сили сонця, і підкреслюють внутрішне значіннє писанки. Принести писанку в жертву не можна, бо се би значило принести в жертву саму животворну силу природи.

Крашанка ж уже заздалегідь призначена в жертву (зварена), і нею розговлялися обовязково, і вона власне відповідає у нас Жидівському пасхальному агнцеві. У Москівщинї на *„пасху“* при розговінах головну ролю грають *не крашанки, а „сир“* який зветься *„пасхою“* і *„барашек“*.

[Можна думати, що на Україні в давнину розговіни великодною крашанкою грали в містеріях на честь бога сонця таку саму ролю, як причастіе в Християнстві, а писанка в тих містеріях могла служити символом воскресшого бога Сонця, і покрита його знаками мала в очах людей тогочасних добродійну і навіть може чудодійну силу, особливо тодї, коли і само сонце уже осягло свою повну силу].

Основних типів писанкових орнаментів на українських писанках істнує три.

1. *Свастика* (на українській мові, ломаний хрест, гачковий хрест, млиночок). tab. I і II., 2. *Трикверт* (по укр. троячок, триніг.) tab. III. 3. *Розета* (по укр. *рожа повна, сторчова, шолудива,* або *зірка*). tab. IV. Усі три типи бувають вписані в круг (перші два частїще).

Решта орнаментів у своїй основі мають той самий принціп конструкції, міняються або ускладняються тількі рамена помянутих фіґур, набуваючи форми і назви рослинні або животинні.

Поверхня писанки завжди буває так майстерно покрита орнаментами, усі орнаменти так гарно звязані між собою в ріжних комбінаціях, що се не можливо видумати кожній окремій людині самостійно, неможна і перенести на писанку (кулята поверхня) орнаментів з иншого предмету, якого поверхня плоска, як напр. (вишивки, вибійки і т. п.) Ся ріжноманітність писанок, се богатство композиції при захованню постійно одного принціпа не мислима без певних, дуже довгих і дуже давніх традицій, особливо взявши на увагу спільність сеї орнаментації для цілої України від її центра до найдальших периферій.

Писанкова орнаментація має свій вироблений цілком певний стіль, яким вона різко відріжняється від орнаментальних стилів на инших предметах побуту, звязаних з иншими матеріалами і поверхнями. Порушення стиля завжди характеризується дуже слабим рисунком, відсутністю композиції, неясністю замислу і браком символів, так що завжди можна в сих випадках констатувати перерву традицій. Такі факти констатовані усіма дослідниками писанок, і такі писанки не служили предметом нашого досліду.

Усї вище згадані орнаменти служили в глибокій давнинї або апотропейонами, або символами в культі сонця, який був уже в кінці бронзової доби розповсюжений і в цілій Європі, але який напевне вийшов сюди з Малої Азії

Основні сімволи цього культу показані на Fig. 1., в прим. 3 взятій у Дешелета:

Далі розглянемо окремі орнаменти: *Свастика*,[3]) або ламаний хрест, гачковий хрест, як її звуть наші малярки писанок, уявляє собою штири гачки під простим кутом, які виходять з їдного центру. *Рис. 1. (24 (17), Табл. I. N 1, 2, 4, 5, 6, 9 і Табл. II. N 11.* Та сама свастика тількі, зроблена з листочків, виступає на писанках *Табл. I N 8; і Табл. II N 15 і N 17.* Далі на *Табл. II N 10. 12 і 13* ми бачимо, як свастика переходить в хрест грецької форми, тільки косий. Свастичний характер сих хрестиків ще підкреслюється гачками, закрученими вправо; *Таб. I. N 7.* дає нам свастику в комбінації з дубовим листям;[10]) *Таб. IV N 28.* показує свастику з півнячих гребінців або гусячих лапок (рослинні і животинні назви дуже ріжноманітні для тої самої фігури в ріжних околицях і навіть в однім селі). *Fig. I. (25) і Таб. IV N 36.* Показує подвоєну свастику з сильно закрученими раменами, яка перейшла таким чином у вісьмораменну зірку. *(Народня назва „павуки").* Часом свастика буває вписана в кружок *Таб. I N 6.* Свастика при сполученню кінців своїх гачків з центром дає форму грецького або мальтійського (георгіевського) хреста *Fig. 1. (5) і (6),* який покривши писанку дає орнамент відомий на писанках під назвою *„сорок клинців" Таб. II. N 13*; на *Таб. III. N 9.* орнамент званий в народі: *„зозульчині чобітки",* уявляє собою свастику з раменами в формі чобітків. (τετρασκελον *у греків*).

Тріквегр[4]) (τρησκελον), *троячок* у нас, складається з трех гачків виходячих з їдного центра під кутом 120°. *(Fig. 1. (26, 27 і 20).* Сей орнамент на наших писанках трапляється так само часто як і свастика *Таб. III. N 19, 20.* Тріквегри значно складніщої форми показані на *Таб. III N 23, 24, 25.* Трикветр вписаний в круг видно на *Таб. III, N 21*; а на *Таб. III. 24,* показано тріквегр, в якому раменами служать листочки: На *Таб III N 26* намальовано теж трикветр з листочків тількі з *уявленим* (мнимим) *центром.*

Подвійні трикветри показано на *Таб. IV N 33,* які також часом звуться павуками. З трикветрових як і зі свастичних хрестів також можна скласти орнамент, подібний до того, що зветься сорок клинців.

Розета.[5]) Зірка, рожа (сторчова, повна, шолудива). *Fig. 1. (10, 11, 12 .* Сей орнамент міг би утворитися теж з комбінації двох свастик, або двох тріквегрів. *Таб. IV N 31 і 32.* Але форма писанкової рожі дуже характеристична і викінчена й її треба вважати за цілком окремий орнаментальний елемент. Шостизуба рожа[6]) трапляється рідше на писанках, а звичайно вживається вісьмозуба (вісьмопелюсткова).

Часом свастика права і ліва комбінуються між собою і дають фігуру хреста з ріжками *Таб. IV N 29,* які потім уже вживаються і самостійно під назвою *ріжки. Таб. IV N 30.*

Решта орнаментів писанкових зберігають в своїй істоті той самий принціп будови свастикою, трикветром, розетою, тількі рамена або пелюстки цих фігур втрачають чисто геометричний характер і наближаються до рослин або звірячих членів (козині роги, гусячі лапи) і т. п.

Часом назва писанки залежить від рямок, в які врисовані основні орнаменти: напр *Таб. I N 6 і Таб. III N 21* звуться бочечками або барильцями, а се суть свастика і тріквегр в кружках. *Таб IV N 36* зветься пауки в *Саквах, пауки в Калитках.* Сей взір ще зветься просто *Калитки, Сакви, Бесаги.*

З сотні зібраних мною назв писанок Сквирського повіту видно, що багато назв означають однакові орнаменти і покривають собою свастику, трикветр і розету, зясовуючи собою скоріще форму рамен сих сімволів:

Для *свастики* істнують назви: *хрести ламані, драпачки, вінички, вітрячки, закрутки, косиці, кривульки, ложки* се геометрічні; а з рослинних такі назви: *виноград, вишеньки, Горгінія, жоржина, звоники, квітки, ламане дерево, лелія, листе (дубове, кленове, грабове, осокорове та ин.). лопух, любисток, огірочки, сосна, сливки, тюльпани, хміль, ялинка.*

Із звірячих назв для свастики служать. *Лапки (гусячі, качачі, курячі, сорочі, цесарчині) луска коропова, волові очи, панни, ляльки, роги (волові, баранячі) зозульчини черевички, і просто черевички і чобітки, і качині шийки.*

Ті самі назви служать і для трикветра, або ліпше для рамен його.

Розета або звізда покривається такими назвами. Геометрична: *сонечко*, рослинні: *Рожа (бокова, сторчова, дрібна, повна, порожня, шолудива, польова, біла, червона). айстри, жоржина, капустелі.*

Подвоєні свастика і трікветр, у яких є 6 і 8 рамен, часом спірально закручених, мають назву *павуки, жабки, жуки, роги або ріжки, гачки, пявки.* Половинки свастики *гачки, кривульки, линти, пявки. слимаки.*

Деякі назви означають собою соняшні кружки: як напр. *Сонечко, мак, зірочки, волові очи,* звичайно се кружки в ріжних комбінаціях між собою, часом покриті крапками або зубчиками або хвостиками, тоб-то сяйвами, див. напр. Fig. 1. (1, 4) і (23) і *Таб. II (18), T. IV. (35)* і т. п. *Fig. 5. (f).*[7])

Нам остається сказати ще скілька слів про схожість між писанковими орнаментами і орнаментами инших галузей стосованого українського народнього мистецтва, і пошукати, чи нема між ними близької подобизни. В позітивнім випадку не могло би бути і мови про культово-сімволичне значіннє писанкової орнаментаці. Коли ми порівняємо инші орнаментовані речи сучасного українського побуту з орнаментами писанок, то можемо сказати слідуюче: Деревяна різьба на возах, санях і полицях або мисниках в українських хатах зберегла тількі розети шостираменні, вісьмораменні, і навіть дуже багато раменні до 33 рамен або пелюсток див. *V. Schtcherbakivskyj: L'Art d'Ukraïne t. I. fig. 99.* і *далі до 125.* Але инших оздоб соняшного культу не зустрічаємо напр. свастики, трикветра і т. п. нї в деревляній різьбі, нї в мисках поливяних. Се я думаю можна пояснити тим, що писанками як рівнож і деякими домашніми обрядами займалися майже виключно жінки, (так думає і Сумцов), а різьбою по дереву і гончарством займалися мужчини.

Орнаментація церковних надбанних хрестів не мала впливу на писанки, хоч вона несе в собі багато рис, перейшовших по традіції сюди з соняшного культу. Тут сімволіка грає виключну ролю, і ми бачимо між оздобами те, що знаходимо і в Месопотамії і Сірії та Каппадокії за Гіттітських часів. А власне в 4 кутках між раменами хреста вставляється по три, дві, і по одній зігзаговій стрільці, яка часом має на кінцях зірку, се сімволи блискавиці.[8])

З порівняння орнаментів писанкових і залізних церковних хрестів виходить, що сімволічне значіннє і початкове жерело у них було те саме, що і у писанок, але орнаментика на хрести прийшла пізніще та иншим шляхом.

Коли ми звернемося знову до побутових річей, орнаментика яких була в жіночих руках, як вишивки і мережки, плахти і килими, — то ми можемо сказати слідуюче:

Не виключено, що деякі орнаменти можуть бути спільні і навіть виходити з тих самих засад, дати людині апотропейон. Це мабуть відноситься до орнаментів подібних до так званих Уманських очей, на углах відкладних комірців (уманськ. пов.). Сі знаки сонця вишиті на углах комірців могли мати значіннє апотропейонів, але свастики, або трікветра в писанковій стилізації ми тут не знаходимо. Очи вживалися за апотропейони і у Египтян і у Греків на вазах і навіть на грецьких виробах для Скитів напр. на золотих пихвах

найдених у Vettersfelde. Зірочка або розета на вишивках також трапляється, але її стиль цілком инший і очевидно розвивався інакше, ніж на писанці, і тому безпосереднього впливу на писанку не мусіла мати. Ся фігура мала ще меньше шансів попасти на писанку з плахти, до тогож на плахті вона носить назву *рак*, а на писанці *рожа;* а рак писанковий буває натуралістичний, неумілий.

Коли ми глянемо на килимовий орнамент, то побачимо зовсім инший принціп на них. В найпростіщих геометричних килимах ми бачимо хрести, але без жадного свастичного принціпу тоб то без принціпу руху, крутіння в який небудь бік, як на писанках. Тут усе важкі і спокійні фундаментальні хрести. Що до оздоб рослинних, то стиль їх о стільки відмінний від писанкового, і о стільки дає на собі читати усі чужі впливи і стилі, що се дається бачити з першого ж погляду.

Рушниковий орнамент, теж часом мав у собі щось культового, він допускав багато пташинного орнаменту, власне тому, щоб надат рушникові характер апотропейона, або культовий. Тому там особливо часто бувають півники. Але стиль сеї орнаментіки цілком відмінний від писанкової, шо зразу видно при порівнянню.

Сучасна кераміка має зовсім инший стиль поливяної орнаментації і нічого спільного з писанковим орнаментом, як і з колишнім керамічним.

Студії над збірками українських музеїв показують, що кожний матеріал несе на собі цілком иншу стилізацію, тїсно звязану з самою технікою і дуже влучно застосовану до поверхні і до призначення. При чім техніка і стилізація одної галузі ніколи не вживається на другій. Ніколи напр. вишивкова техніка не застосовується до кераміки і навпаки.

І так ми бачили, що знаки намальовані на наших писанках суть сімволи і вживаються у нас тількі разом з писанкою і тільки під час обрядів, звязаних зі святами на честь сонця. Бачили ми, що сама писанка і не зрозуміла без культу сонця і не мислима без него і не мала би жадного смислу, колиб не входила в сей культ.

Перед нами стоїть питаннє, коли сей культ міг бути принесений на Україну і привитися нашому народові. Щоб вияснити се, треба хронольогічно переглянути і порівняти орнаменти, які істнували на теріторії України, з писанковими, бо і писанку ми мусимо розглядати, як усякий инший предмет археольогічний, початкова дата істнування якого звязана з кристалізацією самого соняшного культу.

Ми уже раннїще згадували і тепер мусимо повторити, що орнаментика теперішніх побутових річей, як і річей козацької доби, не мають майже нічого спільного з писанковим орнаментом.

Орнаментика князівської доби стоїть цілком під візантийським впливом, а свіжа ще тоді на нашій теріторії прозелітська хвиля християнства старанно нищила усе поганське, тому орнаментика писанок не могла наново витворитися під часи князівства. Орнаментація тоді панує звіряча і плетінкова в рукописях, а в розмальовці церков спеціальна візантійська.

Про недопустимість тоді свастично-трикветрової орнаментики ясно говорять і оздоби глиняних писанок князівської доби найдених в могилах.[8]) Доба вандрівних народів у наших степах правда зрідка показує в оздобах і свастику і трікветр, але непремінно оздоблену звірячими елементами, і свастика і трікветр тоді завжди бувають закінчені звірячими головками.

Те саме треба сказати і про добу сармато скитську. Кочові народи кохалися в звірях і тому любили оздобляти їхніми головками усе, що підлягало орнаментації, як се ми і бачимо в знахідках.

Колиб орнаментація писанкова повстала під впливом кочових народів, вона-б мусіла мати на собі вплив звірячого орнаменту. Однак ще треба додати, що ні яйце ні курка не могла бути нам принесена кочовим народом, бо кочове господарство виключає із свого обіходу курей і свиней.

Правда, одночасно з цим ми знаходимо на Україні кераміку так званої лятенської культури, на якій ясно виступає свастика, та інші знаки. Ся культура, характеристична для певних народів західної Европи, могла би мати вплив на писанкову орнаментику, бо вона сама мала орнаментику чисто геометрічну без яких будь звірячих додатків, і до того ж мала усі 3 основні типи солярної символіки, свастику, тріквєтр і розету. Все ж таки не вона витворила символізацію, а вона тилькі одержала її як спадщину від доби Гальштатської і бронзової. — Коли би Лятенська культура з заходу принесла свою символіку то мусіла би принести також і свій пантеон, тим часом як слушно зауважають і Нідерле і Корш разом з цілою плеядою инших вчених, боги передхристиянські на старій Україні не мали нічого спільного з західними і навпаки мусіли прийти зі сходу.[9])

Культура Гальштатська характеристична для ранньої залізної доби відріжняється великою силою солярних символів. На Кавказі вони стиряться на всяких оздобах і на кераміці, так само як і на заході. Але на заході в Чехії є одна знахідка в могилі гальштатської доби яка особливо підкреслює значіннє орнаментики на наших писанках.[10])

Проте і в Европі, як уже було згадано, культ сонця зявився не за гальштатської доби, а за кінця бронзової доби. Найлехче припустити, що він тут зявився не пізніще, як підчас максімума розцвіту його в Малій Азії, на на Кріті і навіть в Египті, т. є. за кінця XVIII дінастії Египетської (XV вік).

Україна, яка через Чорне Море мала лехку сполуку з Гіттітами, могла від них дістати і культ Сонця і навіть соняшну птицю курку разом з містеріями відповідними і з писанковою символікою, і служити тереном для передачи сих символів далі на захід.

Мені здається, що скельний релєф в Буші ямпольського повіту служить ліпшим для того доказом. див. пр. 2.

На Україні в ту пору уже жив досить культурний з прадавна хліборобський нарід, як про се свідчить неолітична мальована кераміка, у якого уже тоді були ознаки культу соняшного, хоча може досить примітивного, і тому приняти новий високорозвинений культ того ж характера для них було справою не тільки не трудною, а може навіть дуже лехкою і бажаною.

Можна думати, що взагалі Україна завжди служила першим етапом для культурних впливів з Мезопотамії і Малої Азії, і уже через її теріторію культура далі пізніще посовувалась на північний захід. Другим також дуже придатним для розповсюження культури був шлях по Дунаю на захід. І тому я думаю, що вважати сі усі символи соняшного культу за самостійно витворені, або звязувати їх з Германськими і тількі Германськими народами, як се робить гурт німецьких гакенкрейцерістів, це ніяк не можливо.

Ми розібрали уже окремі елементи писанкових орнаментів і простежили географічне і часове їх розповсюженнє. Але щоб перебрати весь матеріал для своїх виводів, ще треба глянути на сю справу з погляду естетичного, розглянути орнаментацію писанкову з боку мистецького вражіння, яке робить орнаментація писанкова на глядача.

Коли вглядітися в поверхню писанок, то вона робить вражіннє живої, де які орнаменти викликають таке вражіннє нїби ціла поверхня, якось ворушиться. Думати, що сей ефект осягнено неумисно, по мимо волі і завдання майстрів-малярів не можна. Ся думка і мета лежить уже в символіц

яйця і писанки, як символа життя, але безперечно, що теперішні малярки, цего не мали на метї і не думали про се, вони одержали сей орнамент з його завданнями, досягненнями і ефектами уже готовий, як традіцію, як річ давно вироблену, цілі якої навіть уже забуті. Більше того, найменьша перерва традіцій показує, повну нездарність людини сучасної зробити, щось подібне, доцільне і ефектне. Се одмічено усіма дослідувачами. Очевидно, що уся ця орнаментація разом із символікою і розрішеннєм іллюзійної проблеми, вироблена якимсь дужим, високим мистецьким центром, який поставив перед собою проблему ясно, і умів розрішити її влучно в нещислимих варіаціях, принціпово і тематично обєднаних. Виробити таку орнаментику могли тількі великі майстрі великої доби і на протязі не малого часу. Коли ми переберемо в своїй памятї усі области великої культури за усі минулі часи, то побачимо, що з усих нам відомих, їдна тількі область могла витворити, щось подібне і розповсюдити його далеко за свої гряниці, се передньоазійська культурна область зі своїм середьземноморськім продовженням, за кінця бронзової доби. Ми бачимо подібні розрішення таких самих проблем на Крітї. Крітська кераміка кінця середньомінойської доби (камаресский стиль) ідеально розвязала проблему руху в малюнках на кулястій поверхні камаресских глиняних ваз; і потім передала його Мікенському мистецтву. Ми бачимо тодї сю проблему руху не тількі на одній керамічній орнаментиці. Підйом мистецтва, величезний, блескучий розвиток цівілізації і культури охоплює тодї усі відомі більші держави; про се свідчить і мистецтво Египетське XVIII дінастії з його витонченною інтелігентністю за Тутанхамєна, і Мистецтво Гіттітів того часу з його трошки суворою величністю і кретські паляци з їхнею вибагливістю і цілком сучасним бажанням комфорта. Уся ця культура майже спільна в своїх цілях і вимогах, обєднується ще одним спільним ідеалом, символічно виявленим в культі сонця, який захопив навіть египетського Ехнатона.

Тількі такий грандіозний розмах культури і цівілізації міг витворити блескучий культ і розробити так викінчено його символіку і розповсюдити се на цілу Европу західну, що пережитки сего і до тепер даються пізнати, хоча правда розріжнено і поклаптиковано і в праві, і в релігії і в фолькльорі, по ріжних закутках Европейського материка. І на Україні ми може більше і ліпше ніж в других країнах помічаємо сі впливи і на техніці старовинніх будов, і на релігійних символах і оздобах будов нових культів, і в народнім праві, і в традіціях і в переказах, в сій символіці писанок і іхній орнаментиці, і навіть в багатьох дрібницях, яких походження ми ще собі не уявляємо. Сам народ в наших широтах і при суворости нашого клімату не міг-би самостійно витворити те, що ми бачимо у него, як традіцію з високим готовим, досягненням, широким замислом і глибоким змістом. Коли страшна хвиля диких північних народів залляла, зруйновала і місцями змела з лиця землі цю високу культуру цю ефектну цівілізацію Кріта, Мікен і Малої Азії, то ми бачимо, як безпомічно ці нові народи стараються розрішити технічні і культурні проблеми і як нїкчемно се у них виходить.

Діпільонський стиль се найліпше характерізує. Тут виявлена повна безпомічність в орнаментації, грубість, натуленність орнаментів, перегромаженість без ясної загальної концепції. Тількі протягом віків, і не без помочі збережених в глухих закутках старих традіцій, естетичний смак виводить людність на шлях Еллінської культури в Эгейськім морі і дає перське монументальне мистецтво в передній Азії.

Але уся та нова культура, і до самих нашіх часів ставляла собі инші естетичні завдання і розрішала инші проблеми, і при всім тім не могла по декуди

збутися попередних високих осягнень, як не могла навіть і знищити їх свідомо нова віра. Новім світоглядам і релігіям прийшлося боротися не тільке з старими світоглядами і релігіями, але також рахуватися і з старою естетикою. Той факт, що українській нарід в цілій своїй массі зберіг свої старі традиції і навіть таке давнє, заповітом переданне йому мистецтво старої високої культури, зберіг з цілим цикльом инших культурних і культових зап вітів, можна, пояснити лише одним, тим власне, що він від самого того часу сидів на однім місці, і при тім на такім, яке мало центр не досяжний в скільки небудь значній мірі новим протилежним культурним впливам не східнім, і недопускавший скільки небудь значної домішки чужих елементів этнічних. Таким центром і могло бути полісє Дніпрівсько-Припятське, яке проф. Л. Н дерле, вважае центром славянскої народности, колискою славян. І народом який зберіг також инші культурні традиції був нарід Український, який і до днесь посідає ту колиску славянства ту теріторію. Усі народи, які вивандровували з тої области, куди доходила ся культура, мусіли стратити старі призвичайки і традиції, осівши середь чужих їм етнічних масс.

Розгляд української писанкової орнаментації дає нам ще одну цікаву вказівку, а власне, що початки духовної культури прийшли до нас не з Середньої Азії, а тількі з полудня з Мезопотамії через Малу Азію і Чорне море. Попередні моменти цього культурного впливу звязані у нас з Мальованою неолітичною керамікою і тілопальними похоронними *точками — черінями.* (Див. мою статью. Мальов. неол. кераміка. Наук. Збірник. Укр. Унів. у Празі, т. І. 1923, стр. 222 і Obzor praehistoricky, Praha, rok 1913, č. 2, стр. 108—116.)

Tab. I.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

УКРАЇНСЬКІ ПИСАНКИ. (LES OEUFS DE PÂQUE UCRAÏNIENS.)
СВАСТИКА. (SVASTIKA)

Tab. II.

10

11

12

13

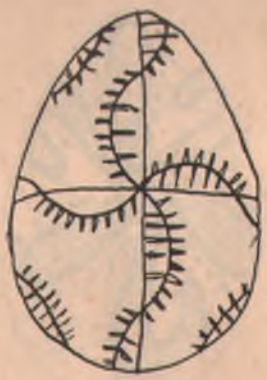

14

15

16

17

18

УКРАЇНСЬКІ ПИСАНКИ. (LES OEUFS DE PÂQUE UCRAÏNIENS.)
ЛАМАНІ КРЕСТИ, СВАСТИКА. (CROIX BRISCE, SVASTIKA.)

Tab. III.

19

20

21

22

23

24

25

26

27

УКРАЇНСЬКІ ПИСАНКИ. (LES OEUFS DE PÂQUE UCRAINIENS.)
ТРИНІГ. (ТРИКВЕТР). (TRIQUETRUM.)

Tab. IV.

28

29

30

31

32

33

34

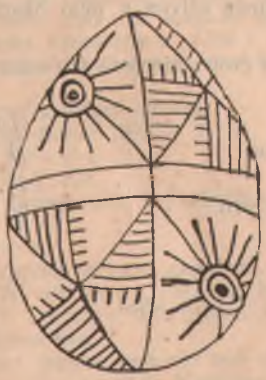

35

36

УКРАЇНСЬКІ ПИСАНКИ. (LES OEUFS DE PÂQUE UCRAÏNIENS.)
ЗІРКІ, РОЖІ. (ROSETTES)

- 2745 -

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНИ О ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

154

Пояснення до таблиць і рисунків.

НАЗВИ ПИСАНОК.

Таб. I.
1. Пявки.
2. Гачки.
3. Слимачки в калитці з безконечником.
4. Баранячі роги або гусінь.
5. Линта.
6. Баранячи роги.
7. Дубове листя з ріжками.
8. Коцюбки або півники.
9. Зозульчини чобітки.

Таб. II.
10. Вітрачки.
11. Ламані хрести.
12. Вітрачки.
13. Сорок клинців.
14. Польова сосонка.
15. Качачі лапки.
16. Ложки або жуки, і стоноги.
17. Півники (квітки).
18. Волові очи.

Таб. III.
19. Павуки.
20. Гачки, Триніг, троячки.
21. Бочечка з троячком.
22. Гребінці.
23. Жуки.
24. Гребінці.
25. Летючі павуки.
26. Гребінці півнячі.
27. Гребінці.

Таб. IV.
28. Гусячі лапки.
29. Баранячі роги.
30. Баранячі роги з грабельками.
31. Бокова рожа.
32. Айстри.
33. Хрести з павуками.
34. Сторчова рожа.
35. Сонечко з клинцями.
36. Павуки в саквах.

Рис. 4. *a* і *b)* Емблеми на Кудуру N XX. див. I. Morgan. Deleg. Pers. t. VII. Fig. 458.
c) Гітітська соняшна птиця з Каркемішу. Ed. Potier. L'art Hittite. Fig. 40.
d) „ „ „ з Зенджірлі. Ed. Potier. op. cit. Fig. 81.
e і *f)* Оздоби гітітської капітелі. Potier. L'art Hittite. Fig. 49.
g) Трезуб в руці богині на берлінській Гітітськіи печатці. Ed. Meyer. op. cit. Taf. IV.
h) Трезуб в руці бога Тешуба. Ed. Potier. op. cit. Fig. 77.
i-k) Трезуби або може квітки в руці Зевса Доліхенського Ed. Meyer. op. cit. Taf. XVI.
l) Чобіток на якім стоїть гірській бог в Iazylykaja. Ed. Meyer. op. cit Fig. 24.

Рис. 5.
a) Ріжкі.
b) Круцьки.
c) Панни.
d) Басове ухо.
e) Вічко.
f) Мак.
g) Яблучка.
h) Виноград.

Примітки.

Примітка 1.

У XVIII. віці писанки були ще відомі по цілій Европі і в Передній Азії (у Греків і Персів Шиїтів). Тепер вони ще вживаються на цілій Україні, і на Кубані, і в Галичині, так і на Закарпатській Україні; також у Словаків і Моравян, у Сербів, Болгар, Руминів, Греків. Також ще істнують, але у значно меньшій мірі у Поляків, Литовців і Латишів.

У великоросів, ще у XIX віці траплялися писанки по декуди на границях з Україною напр. в Курщині, або в мішаних областях, як напр. у Воронежчині, у Харьківщині..., а в північних губерніях, траплялися тількі крашанки і то деревляні. У Франції в XIX в. ще траплялися крашанки; збірка іх була виставлена на зїздї фольклористів у Парижї в 1889 р. див. *Zmigrodski, Wisla; 1889, стор. 971.*

Вживанне яець в звязку з обрядами великодними можна зустрінути і в Германії див. *Heineke. Revue de trad. popul. 1889. VI. стор. 351.* А по декуди в Германії збереглися і писанки і крашанки.

Про писанки писали діссертації німецькі вчені ще в XVII в., як каже *Сумцов* у своій розвідці: *„писанки" Кіевск. Стар. Май. 1891. стор. 181 і 209.* А власне: в Гейдельбергі в 1682 р. вийшла *Dissertatio de ovis paschalibus, von. Ostereier.* Автором висловлена думка, що крашанки суть старогрецького походження. 1690 р. у Липську (Leipzig), *Kober (Cober?)* написав „Dissertatio de ovo paschali", де він визнає за крашанками старохристиянське походженне. Тої ж гадки і Kraski (може Craskius?) в своїй „Dissertatio de ovopaschali. Frankfurt am Oder. 1705 р. тут між иншим згадується і гру в котіннє крашанок. Сумцов пише, що пізніще інтерес до питання про великодні яйця в німецькій літературі зник, і знову про них згадали аж у XIX в. *Cena. Das Heidentum 1853; Wunderlich. Das christliche Kirchenjahr 1884 і Kolbe* в своїх *Hessische Volkssitten*, кажучи, що крашанки старо-поганського походженія і стоять в звязку з культом сонця.

В польській літературі про писанки писали:

Ziel. Tygodnik illustrow. dla dzieci 1889 p. N 15.

Mazurewicz. Wisla. 1889. 713—714.

Zmigrodski. Wisla. 1889. стор. 971.

Udziela. Piski w miescie Kopczycach i w okolicy. Wisła 1891 r.

Dowhird. Wisła. 1890. кн. 4.

Sadowska. Wisła. 1890. кн. 2.

Коротенькі замітки без підпису автора див. ibid. t. VI. 1892 р. стор. 443; том XVI. стор. 922; загол. Pisanky в. XIV. під загол. Pisanky. Вартости наукової не мають.

Br. Trentowsky. „Pisanka", статья у Wileńskem Słovniku języka poskiego". Дуже претенціозна статья але безвартостна.

Найцінніщою в славянських мовах працею про значіннє яйця взагалі у забобоні народів старовини і у теперішніх се є праця Клінгера.

Witold Klinger. Jajko w zabobonie ludowem. Krakow 1908 р.

Але про орнаментіку автор питання там не зачіпає.

З чеських авторів про писанки писали:

Fr. Krček. Písanki v Galicyi. Český lid. II. стор. 189 і 719.

Zibrt. Některé výklady o původu kraslic. 1890.

Fr. Stranecka. O symbolice moravských kraslic. Časop. vlasten. mus. spolku v Olomouci. 1888 г. стор. 6—11.

Dr. *Wankel.* Ornamenty na kraslicích moravských vzhledem k archeologii. Čas. mus. spol. v Olomouci. 1888. стор. 12—31.

Ванкель знаходить на моравских писанках також соняшні сімволи трікветр, свастику, знак сонця, спіралі, ріжки, частини свастики, і т. п. які також усі трапляються і на наших писанках.

Про писанкі сербськи писав. Свитлич. „Ускрашня шарена јаја". Гласникъ земальског музея. III. стор. 60. 1889 р.

Російські учені дуже мало займалися писанками, очевидно, писанкі у них були дуже рідкі або й зовсім не було і звичаї звязані з ними або і з крашанками були і мало розвинені і мабуть просто чужі великоруському народньому духові. Думаю, що крашанки на північ були занесені, або в невеликім числі виходцями з України, або православною церквою (Герберштейн згадує про виготовленнє крашанок і писанок при царськім Московськім дворі).

З праць про крашанки треба згадати про переклад з грецької мови: *Константинъ Экономидъ* „О началѣ обыкновенія употреблять красныя яйца во время Пасхи переводъ съ греческаго 1826 р. Спб. Він звязує появу їх з Маріею Магдалиною. Пізніще зявлялися замітки, хиба між иншим і про крашанки. Є і спеціальні але писані більше з церковного погляду, напр *Левашевъ.* Обычай употребленія красныхъ яицъ въ праздникъ св. Пасхи. Спб. 1895.

Перша серіозна студія *писанок українських* належить нашому *Хв. Вовкові* див. його реферат на 3-м археольогічнім зїздї всероссійськім у Київі 1878 р. Там же реферат *О. Косач про Орнаментику.*

Стаття Е. М. Маковского окрім „восторга" нічого в собі не має див.

Е. М Маковскій. К исторіи народнаго орнамента: Искусство і Художеств. промышленность, 1899. N 7. стор. 540 і далі.

І в своїй статі він згадував виключно про волинські писанкі.

Найповніщою являється статья Н. О. Сумцова.

Н. О. Сумцов. Писанки. Кіевская Старина, 1891, май стор. 181 і 209.

Теж треба сказати і про виданнє збірки писанок Музея *Скаржинської* у Лубнях. Там дано рисункі усих писанок збірки і гарна провідна статья. Се велика книжка і п. 4^0, дуже гарно видана *Скаржинською.* Є декілька заміток і рефератів *М. Біляшівського.* В ріжних київських журналах і газетах, (але точних тітулів їх я не можу подати).

З галицьких етнографів про писанки згадував *Шухевич* в своїй „Гуцульщинї" і *Др. Мирон Кордуба. Орнамент писанок на галицькій Волинї. Зап. Наук. Тов. им. Шевч. XXXI, і XXXII.*

В 1918 році почали працювати над орнаментикою писанок В. Кричевський і Д. Щербаківський у Київі над збірками Київського музею, при чім висновки їх однакові з висновками Ванкеля і Сумцова (на жаль їхних рефератів я не маю). По їхній гадці, в основі писанкової української орнаментики лежать: свастика і трикветр.

Примітка 2. Півень:

Одним з найцікавших доказів, що півень у нас відомий був на Україні значно раніще ніж грецькі чорноморські колонії, може служити скельний рельеф у с. Бучі ямпольського пов. Подільськ. губ. представлений на фотографії шестому археольогічному зїзду в Одессі, див *Труды VI археол. съѣзда в Одессѣ, т. I 1884 р. стор. 86—103;* також фотографія тількі з відрізаним півнем є у журналі *Сяйво. N 5—6. Київ 1911 р. ст. 162.*

На тім релєфі висічено 3 постаті: 1. Олень стоячий з правого боку головою вліво роги en face. 2. Людська постать з лівого боку спиною до оленя стоїть на колінах лицем вліво, з мискою в руках. 3. Півень на шляці над головою людини в лівім верхнїм кутку.

Такі рельефи скельні, і на плитах, як оздоби будов часто трапляються в Каппадокії на скелях і в горбах, які лишилися на місці колишніх гіттітських городів. Зовсім подібна постать оленя біжачого вправо з рогами en face найдена в Мальатії, див. *Taf. VII. Ed. Meyer. Reich und Kultur der Chetiter.* Постать оленя стоячого вліво є на дуже архаїчнім рельефі в Каркеміші див. *Ed. Potier, L'art Hittite: Karkemich. Fig. 20. Syria vol. I.* стор. 168—182; 264—286. Олень стоячий головою на право також є на релєфі оздоблявшім паляци в Зенджірлі див. *Ed. Potier, op. cit. Fig. 72. Syria, т. II. 1921,* і другий подібний *ibid.* Fig. 68. тут аж 2 постаті оленя обоє біжать вправо. Рельеф з Мальатії можна ще найти в книзі: *Otto Weber. Die Kunst der Hettiter. Fig. 41;* і там же постать оленя під образом царської охоти на дикого кабана, на вапняковій плиті знайденій

в Уюку див. *O. Weber, op. cit. Fig. 40. Üjuk.* У всіх згаданих рельефах постать оленяча в профіль зроблена, а роги en face, і се тим характерніше, що у Zendjirli козли стоячі у профіль мають роги у профіль, а не en face.

Пізніщі ж численні скитські бляшки з оленями мають необичайно характерно стилізовані в профіль оленячі роги, напр. бляшка з стан. Костромської, які немаюаь нічого спільного в стилю з рельефом оленя в Бучі. *Веселовскій. Могилы при станицѣ Костромской О. И. А. К. за 1897. Спб. 1900 ст. 11—15. Рис. 46; Max Ebert. Südrussland im Altertum, 1921 р. Abb 58.* Також значно примітивніща постать оленя з „Дѣева Кургана" теж роги в профіль має див. *Спицынъ, Сѣрогозкіе курганы И. И. А. К. вип. 19. Рис. 42.*

Таким чином ця одна постать оленяча уже доводить, що се або гіттітська праця, або під їх впливом зроблена. Що до постаті людської то вона необичайно характерна для гітітів і позою і виглядом. Поза адораційна (молитовна) характерна для постатей жеркінь, і царів перед богом стоячих і творячих лібацію. Саміж контури фігури, вбраниє голови і форма одежи характерна для гіттітських жеркінь див. напр. рельефи з культовими сценами в Уюку. *Ed. Meyer, op. cit. Fig 61 і 62,* на могильних плитах *Fig. 28, 29, 30 в Marasch.* А поза подібна у короля на скелі в *Jazylykaja, ibid. Fig. 76.*

Щож до третьої постаті, півня, то вона поки що не відома на рельефах гіттітських, хоч там трапляються часто птахи особливо на намогильних плитах у Мараші див. напр. *Meyer, op. cit. Fig. 29 і 30.* Мені здається, що Бушацький рельеф в лівій своій частині виявляє сцену лібації жеркинею соняшній птиці т. е. символу бога сонця Але тількі замісць звичайного гіттітського крилатого діска, тут зображено натуралістично півня, як птицю теж звязану з сонцем. Сей натуралізм символа указує на варварізацію певних ідей релігійних які, ще були в даннім місці новиною, і не встигли абстрагуватися до ідеалізації, схематизації і геометрізації, а мислилися цілком конкртетно, як жар птиця, або райська птиця; бо мабуть недавно з релігією принесений півень сам являвся чудом і божеством в очах народа. Звичайно одежа жерців мусіла бути гіттітська, як пізнїще при приняттю християнства грецька. А образи мусіли носити характер тої батьківщини з відкіль вони вийшли, як се знову цілком повторилося при великих князях з візантійськими образами, які по сво й суті носили той самий плакатний характер, що й гіттітські рельефи, і всяке инше церковне мистецтво, в тій фазі його, яка відповідає початковій пропаганді нової віри і її догматїзації.

Що до знайомства людини з куркою або півнем, то початок його відходить в дуже глибоку суммерійську старовину. Мимохідь мушу сказати, що слозник *Viktor Hehn: Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien. 8. Auflage von O. Schrader 1911 стор. 326 і далі;* подає відомости цілком перестарілі його фраза: „Der Haushahn ist in Vorderasien und in Europa viel jünger, als man denken sollte" цілком не відповідає дійсності, так само мало переконує і друга: „Die Semitischen Kulturvölker können ihn (півня) nicht gekannt haben, da das Alte Testament seiner nirgends erwähnt". З того, що маленький і зовсім малокультурний нарід жидівський не знав півня в ті часи коли сам ще кочував, (що й природно), не виходить, що його не повинні були знати також і другі семітські народи старші і культурніщі незрівняно, як напр. Вавілонські аккадяне, на що ми маємо і пряміщі вказівки.

Найновіщі відомости про півня в старовину подає Картер, див. *Howard Carter. An ostracon dipicting a red jungl-lowl. The journal of Fgyptian archeology, vol IX Parts I—II.* April 1923 ст. 1. Pl. XX.

По його словам, Льорд Корнарвон, розкопуючи за зімового сезону 1920—21 р. могили Тебайських фараонів, найшов вапнякову плитку з малюнком домашнього півня в червонуватих барвах. Ся плитка лежала в гіпогею між могилами фар. Ехнатона. (Аменофіса IV.) XVIII дінастії і Рамзеса IX з XX. дінастії. Таким чином дата сього малюнку мусить лежати між 1425 і 1123 роком пер. Хр.

З того виходить, що тодї уже знали півня і в Египті і се є найстарший малюнок півня.

У відомих анналах Тутмозіса III. (1501—1447) перед Хр. півень теж згадується як „провозвістник кожного дня"...

Півень азійського походження і до Египту мусів прийти з відтіль.

Хінчики кажуть, що вони уперше одержали його з Бірми біля 1400 року пер. Хр.

Потім Картер каже, що його знали уже і Суммерійці і приводить слова Sidney Smith'a... „Що сумерійська назва півня дала почин аккадійській, яка виглядає так: „Tarru або Tarlugallu", а ця форма змінившись трохи в Сірії, перейшла далі на захід і у Римлян зявилася під виглядом „gallus" півень. Історія слова ясно показує, що півня знали у Вавільонії ще за старої Сумерійської доби... тоб-то раніще ніж за 2500 літ перед Хр. Курка найправдоподібніще мала назву „kurkû", і була відома, як домашня птиця, що згадується в багатьох справах ... Окрім того відомо, що її вживали під час свят на честь бога *Бан,* за часів *Gudea,* (царя).

Примітка 3: Свастика.

Max Müller в листі до Шлімана поясняє, що слово свастика є індуське, вживається як назва ломаного хреста, а значіннє його перекладаєтся грецьким словом ευεστιχή = побажаннє добра. Для хреста якого гачки неправлені в протилежний бік (наліво) є назва саввастика. *H. Schlieman, Ilios p. 389* і наш Рис. 1 N 24.

Багато вчених думають, що свастика являється витвором германського або індогерманського духа. Особливо такої гадки держаться Німецькі вчені. Але і французи напр. Lagrange в своїй книжці „La Crete ancienne" говорить, що хрест і особливо свастика суть найвірніщі ознаки того, що старовинна кретська расса була одного походження з европською див. op. cit. стр. 86. Ту саму приблизно гадку висловлює і S. Reinach в Chroniques d'Orient, 2e serie 1896, p. 529. Дуже докладні відомости про географічне розповсюжденнє свастики подає і *M. Bertrand в „Nos origines. La religion des Galois, p. 140—184*

Йогож данними користувався і *Dechelett* в своїм підручнику де він подає досить повний перегляд ріжних поглядів, і виводить свастику і тріквєтр від кружка як знака сонця, я подаю тут його табличку див. рис. 39. взято з *Dechelett. Manuel. d'Archeologie praehistorique t. II. 1 part Fig. 190.*

Гальбгерр на основі своїх розкопів в Гаріа Тріада на Кретї (печатки круглі з хрестами) міг цілком слушно зробити виводи про спільність культур Крети і Італії див. *Halbherr. Alta Italia Rapporto p. 251 (17).* Але не можна, як роблять се инші, узагальняти сеї спільности на цілу Европу, особливо північну, бо культурні впливи могли йти з иншого центра значно дужчого і на Крету і на Европу і цілком іншим шляхом. Центри сеї культури могли не мати нічого спільного в етнічнім смислі нї з Кретянами нї з Індогерманами.

Такім центром міг бути старий Ельам, як то показали експедіції Я. Моргана і Помпеллі. Бо і Свастика і хрести найдені були сими авторами в Мезопотамії і в Туркестанї. Найстарша свастика яку ми знаємо була найдена в „Tepe Mussian" в 150 кільометрах від Сумерійської столиці Сузи, на мальованій кераміці. Вона там виступає в скількох екземплярах а рівно ж і ріжного рода хрести мальовані див. *Gottier et Lampre; Futlles de Moussian. Fig. 176, 177, і 175 в J. Morgan. Memoires de la delegation en Perse t. VIII.*

Хрести мальовані на цих черепках дуже нагадують ті, що у нас роблять на ордань з льоду і поливають червоним квасом бураковим (тип мальтійський або георгіевській). Що такого типу хрест міг повстати із свастики, показують не тількі наші писанки а також і черепок найденний Помпеллі біля Асхабада, на якому намальовано хрест подібний зовсім до писанкового, з доби мальованої неолітичної кераміки див. *Рис. 41. Pumpelli, Explorations in Turkestan. Expedition of 1904, vol. I. Washington. 1908. pl. 32. Group, C. Fig. 1. і 135.*

Ця кераміка найдена в с. Анау біля Асхабада мабуть одночасна з Муссіанською і трошечки раньша від нашої мальованої неолітичної, або одночасна з нею. Не зовсім подібні, але анальогічні хрести основані на свастичнім принціпі, який викликає враженнє крутіння в один бік, є хрести з округлими раменами середь мальованої української кераміки неолітичної, див. *Ossowsky. Zbiór Wiadomosci do antropologii Krajowej tom. XV. tab. IV: Fig. 7b.* Се покришка або миска з Більча Золотого на днї якої намальовано такий хрест, якого рамено скісно закруглені, і цілий хрест оточений рямцями з розірваних під кутом одна до одної ліній, що разом викликає враження крутіння, або ворушіння, що мабуть завжде служило цілью кожної свастики.

Те саме можна найти і на Закарпатсько-Моравській території напр. Мальована свастика на денці одної Миски подано Тейчем див. *Julius Teutsch. Die spätneolitischen Ansiedelungen mit bemalter Keramik. Fig. 78. Mitteil. Präh. Commiss. Wien. 1903. Band N 6.*

В Болгарії біля Коджа-Дермена див. *Попов Коджа-Дсрменска-та могила при градъ Шумен. Таб. IV. N 6 і Fig. 113 б. Изв. на Арх. Българ. Дружство t. VI.*

В Македоні також див. *P. Jerôme. L'epoque néolithique dans la vallée du Tonsus. Revue archeologique, 1901. (Juillet-Août.) p. 328. Fig. 10 b.*

Трудно сказати, чи свастика була тоді тількі орнаментальним елементом, чи мала уже цілком певне зафіксоване значіннє символа сонця.

M. M. *Gotier і Lampre* ont conclu que: „par l'augmentation du nombre de ses branches la croix se transforme en etoile et en representation solaire" (*voir Gotier et Lampre op. cit. p. 111).*

У всякім разі ми знаємо від сих самих авторів, що тодїж таки в Ельамі на похоронних урнах можна зустрінути і цілком реально намальовані образи сонця, не то заходячого не то сходячого (бо намальовані половинки дисків з сяйвом) див. *ibid. Fig. 283, 284, 285. і 286*

Рівнораменний хрест ми зустрічаємо також і на найстаріщих ельамських ціліндрах —

печатках див. *G. Jequier. Cachets et cylindres archaïques. Fig. 20. Memoires de J. de Morgan*, том. *VIII*; *і J. de Morgan. Trouvaille de la colonne de briques. Fig. 99. Memoires. Fig. VIII.*

Се алебастрова печатка.

В Египті ні свастика ні тріквєтр не вживалися в звязку з яким небудь культом, і я думаю це через те, що вони служили мабуть уже тоді символами чужих релігій уже в дуже ранню добу, проте зрідка рівнораменний хрест трапляється і в Египті за часу перших дінастій і може не без впливу зі сходу бо вони найдені в сінайських могилах, але мабуть мали скоріше смисл орнаментальний або гієрогліфічний ніж культовий див. *L. Borchardt. Grabdenkmal des Königs Sa'shu-rê I. 14 Wissenschaftliche Veröffentlichung der deutschen Orient-Gesellschaft. Blatt 10. Inschrift einer Türlaubung.*

Подібно ж хрест трапляється і на кераміці египетській, але здається виключно, як оздоба див. *Jean Capart. Les origines de la Civilisation egyptienne: Bruxelles-Paris 1914 pl.*

Одначе в Малій Азії в розцвіт бронзової доби свастика не виступає на яв, і скрізь тоді більше фігурує звізда вісьмораменна. Особливо се виступає ясно в Мезопотамії і може поясняється тім, що тоді перевагу почав набирати семітський елемент.

Навпаки в области Егейського моря і свастика і хрест дуже розповсюжені особливо на прикінці бронзової доби, і на початку Залізної.

В Тессалії хрести належать до оздоб ще кінця неолітичної доби, див. Стеатітова ґемма Цереліі: *Wace and Thompson. Prehistorique Thessaly... (Zerelia). Fig. 112.* і відтиск печатки на куску глини (який, до речи, дуже нагадує наші просфорні печатки), див. *Wace and Thompson, op. cit. Tzani Magula. Fig. 33.*

Свастика особливо у великім числі трапляється на пряслечках у Трої а також і Саувастика див. *W. Schliemmann. Illios. NN 1849—1878.*

Хрест мальтійської форми можна бачити на денцях мальованних ваз найдених в гробівцях біля Аргоса див. *Wilhelm Vollgraf. Foulles d'Agros. Les établissements préhistoriques d'Aspis. Bullet. Corr. Hell. XXX. 1906. Fig. 44 і 46.*

На Кремі можна зустрінути часто орнамент у вигляді хреста, часом хреста в кружку при чім рамена такого хреста можуть бути утворені півкругами вирізаними, див. *Angello Mosso. Escurzioni nel Mediterraneo, 1907. Fig. 23. (Vaso Camares trovato a Festo nel palazzo più antico).* Можна думати, що хрест, якого вжито тут як оздобу, міг одначе мати і деяке символічне значіннє, як напр. рівнораменний пелюстковий хрест з закругленими раменами на чолі стеатітового бика найденого на Криті у Кносі, бо на голові тогож бика між рогами часто застромлювалася і подвійна сокира, як символ уже безперечний божества, див. *A. Evans. The tombe of the double axes. Archaeologia, vol. LXV. Fig. 70.*

Хрест рівнораменний в зубчастім кружку поруч з жіночою постатю, з ясно культовим значінням представлено на *Fig. 27 і 28 у Karo. Altkret. Kultstätten, op. I. p. 146.* і передруковано у *Lagrange, La Crete ancienne. Paris 1908. Fig. 39. I Dechelette. Manuel, t. II. Fig. 191.*

Особливо ж часто свастику і хрест можна бачити на золотих бляшках мікенської доби див. *Th. Bossert. Alt Kreta. (Berlin 1921). Fig. 239. fl.* на одній вазі з могили в Калькані біля Мікен найдена ваза на якій намальовано 4 хреста в кружках поруч з иншими рис. ясно символичного значіння, див. *The Illustr. Lond. News. Fbr. 24. 1923 an pp. 301. Fig. 5.*

Навіть і на фенікійській кераміці трапляються намальовані хрести в кінці II тисячоліт. перед Хр., див. *Fig. 20. Leonard Wooley. La Phenicie et les peuples égéens. Syria II. p. 177.*

В Гальштатську добу свастика дуже розповсюднена і в Греції і по всьому Егейському і Середьземному морю і по цілій західній і південній Европі. Причім вона часто вживалася на так зв. *Larnax'ax* або трумнах глиняних поруч з иншими символічними знаками і образами, див. *Max. Ohnefalsch-Richter. Taf. Band II. Berlin. 1893, Kypros, Babel und Bibel. Fig. 8. Taf. CXX. Fig. 1. і Taf. C 8., Tab. CXXXIII. 3. Altbäotische Kaste aus Theben. Taf. CXX. Fig. 1.*

Textband. Fig. 84. Fig. 150. Fig. CXXXIII. 16. CXXXIII. Fig. 150. ibid.

Мабуть до того ж часу відноситься один халкидоновий циліндр на якім над кіньми колесниці видно хрест рівнораменний мабуть як символ сонця, див. *J. Menant Recherches sur la gliptique orientale. Paris. 1886. t. II. p. 82. Fig. 87.*

У Ассірійців хрест вживається поруч із шостикутною і вісьмораменною звіздою в IX віці перед Хр. як оздоба царських грудей на камяних рельефах, див. *Oscar Montelius. Das Sonnenrad und das christliche Kreuz. Mannus. Band I. 1909. Fig. 30, 31, і 32.*

Зовнішній вигляд цих оздоб чи відзнак зовсім нагадують сучасні європейські ордена, і ношені вони були на шиї на широких стьожках.

В Греції свастика і тріквєтр, які переходили часом в τετραskel і τριskel тобто мали

рамена у вигляді ніг, були дуже розповсюжені не тількі в архаічну добу, але також і в клясичну, при тім часто на щитах, див. *Dechelett Manuel... T. II. part. I. pag. 458. Fig. 27. ibid. Fig. 188; ibid. Fig. pag. 455,* він каже:

Cependent, même à l'epoque gréco-romaine, le Svastika conserve habituellement sa signification originaire, ibid. pag. 455.

Те саме було і в Італії, *Montelius* пише: *Dans l'Italie centrale on à trouvé quelques urnes-cabanes et autres poteries de l'âge du bronze IV ornées de „svastika" voir. Montelius. Civ. primit. Italie. II pl. 136, 137, 140, 141.*

Таким чином свастика розповсюдилася в области середьземного моря, а з другого боку вона уже в ранню гальштатську добу трапляється на Кавказі і закавказю, при чім вона зявляється поруч зі звірячою орнаментикою, але в своїм чисто геометрічнім вигляді, очевидно завдяки тому, що автор цілком розуміе її значіннє (а не так як пізніще напр. у Скитів де вона набуває звірячі форми в своїх раменах очевидно завдяки нерозумінню значіння свастики кочовниками), див. *Rösler Helennendorf. Zeitschrift für Ethnologie 1902. (34). Heft V. (стр. 137—191). Fig. 159, 170, 205.*

З другого боку в Осетії в Кобанських могилах, знайдено бронзові оздоби, які мають вигляд рівнораменного хреста, а також і трираменні оздоби, яки очивидно повстали з трикветра, при чім рамена і тих і других вилиті з массивної бронзи і мають круглу форму з розширенням на кінцях, див. *Chantre. Premier age du fer. Necropole de Koban-le-haut. Ossetie. Pl. XXIX. Fig. 24, 25, 26, 27 svastique i 22, 23 triquetre.*

В слідуючу пізнїщу частину першої залізної доби, коли почали панувати на чорноморському побережу Скити, ми маємо Свастику значно змінену звірячою стилізацією.

У скитів рамена свастики мають форму звірячих ший з головами на кінцях, при чім очевидно, свастика стратила всяке символічне значіннє і перевелася на просту оздобу, як і тріквєтр, див. *Спицынъ. Сѣрогозскіе курганы. Изв. И. Арх. Кам. вип. 19 рис. 5 і 7.*

В областях на північ від гряниць Скифського панования ми знаходимо *свастику* на черепках *лятенської доби,* або на денцях глиняних горшків і мисок тількі на території теперішньої Польші, а далі на схід у великоросії її не знаходимо див. *Спицынъ. Памятники лятенськой культури в Россіи. Из. И. Арх. Ком. N 12 Fig. 15. (Ленговецкій могильникъ) і Fig. 31. (Люшинскій могильникъ).*

Памятники лятенской культури в Россіи. Из. И. Арх. Кам. N 12. Fig. 15. (Ленговецкій могильникъ) і Fig. 31. (Люшинскій могильникъ).

З доби переселення народів орнаментовані бляшки оздоблені свастикою, рамена якої стилізовані в звірячих формах, можна найти у венгерських збірках див. *J. Hampel Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Fig. 1516, 1517, 1512* а також *Barriere-Flavy. Les arts industriels des peuples barbares de la Gaule du V-VIII. sicel. Alboum. Pl. LXVII Fig. 6, і 3: і Pl. LXVI Fig. 3.*

Але вважати свастику на сих бляшках за культовий сімвол ніяк не можна, бо вони служили тількі кінськими оздобами, і то мабуть мотив був позичений у осілих народів, але з утратою культового змісту.

Пізніще в городищанську, або князівську добу ми знаки свастики і хреста зустрічаємо тількі на денцях горшків, найдених то в культурних ямах, остатках осель, то значно рідше в могилах.

Pič. Čechy za doby kniżeci. Starožitnosci země české. Díl III. sw. I. 1909, tab. XXXIX. fig. 63; tab. XXX. 18; це свастика. *Tab. XXXIII. 10, 15, 17, 20, 21, 22 і tab. XXXIX. 67, 69, 70, 74. — хрести. Tab. XXXIX. 65. се знак сонця = кропка в кружку.* Багато подібних і в бассейні Дніпра, див. напр. *Спицынъ. Владимирскіе курганы. И. И. А. К. N 15. свастика. Рис. 127. 134, 136 а тріквєтр. Рис. 74.*

Одначе, та обставина, що сі знаки ніколи не трапляються так, щоб їх було видно т. е. на стінках, а коли бувають то тількі на денцях, примушує думати, що се були тількі гончарські марки. Очевидно християнство недопускало на видноюці поганських знаків.

Тому очевидно їх не було і на писанках поливяних тодішніх, див. далі прим. Тому не могли вони дати почину і теперішній писанковій орнаментиці.

Примітка 4. Трикветр.

Тріквєтр найпізнїще можна стрінути в добу переселення народів в стилізації для якої є характерне закінчення звірячими голівками, і найпізніщи фібули відносяться прибл. до VII або VI столітя: див. напр. *From Kersch to Kent. Anglo-Saxon and frankish ornaments. N. 1. The ilustr. London News Feb. 16; 1924, стор. 270—271.*

Зразок складної орнаментаці, в основі якої лежить тріквєтр, можна бачити також на емальованих бронзових полумисках пізно-кельтійської доби, див. *J. Romilly Allen. Metal Bowls of the Late-celtic and Anglo-Saxon periods, Archaelogia, v. 56. Fig. 4.*

Тріквetр з лятенської доби в стілізації дуже подібний до нашого писанкового орнаменту тріквetрового можна бачити в різьбі на дереві див: *R. Munro. The Lake-Dwellings of Europe . . . 1890. Relics from Lochlec, стор. 411. Fig. 144.* при чім тут є і зразок тріквetра з не дійсним, а з уявленим центром. Тріквetр в лятенську добу панує по цілій Европі особливо північній і західній, це усім відомо, і я тільки укажу на випадки, коли його найдено на території по сусідству, з Україною, так напр. найдені в пов. Szamotulskim (Poznań) горшкі мали на денці triquetrum, також і в инших місцях Польщі, так напр. у похоронах біля Zaborowa, Nadziewa і Kiączyna, див. *W. C. Jażdżewski. Wiadomosci i uwagi o malovanych naczyniach grobowych znalezionych w. w. ks. Poznańskiem. Zbiór wiadomoszi do Anthr. krajowey IV. стор. 31. 1880.*

Автор для пояснення значіння тріквetра, приводить цітату Ginder'a, якій вважає тріквetр за сімвол божества шанованого в м. Aspendus в Pamphilії як Hecata triformis: „Triquetrum, das in diesen Gegenden (Pamphilia) einheimische Symbol einer dreigestaltigen Gottheit, welche auf spätern Münzen dieser Stadt als Hecate triformis erscheint". *Ginder. Die antiquen Münzen des königlichen Museums in Berlin.* S. *68.**)

Тріквetр можна стрінути і в Боснії і Герцеговині як на кнемідах грецької доби так і на фібулах трохи ранніщих, див. Ćurčic. Prähistorische Funde aus Bosnien und der Herzogowina. Mitt. aus Bosn. und Herz. Bd. XI. Seite 10. Fig. 3 b, i a.

Коли ми посунемся на схід, то середь матеріалів малоазійських ми його мало зустрічаємо, хоча на Кавказі в Кобанськім могильнику ми знаходимо бронзові тираменні хрестики як оздоби, які могли повстати з тріквetра подібно до того, як звичайні хрестики з свастики, див. *Chantre. Premier age du fer. Necropole de Koban-le-haut Ossetie. Pl. XXIX. Fig. 22 et 28.*

Значно яскравіще вистyпає тріквetр в области егейського моря, де його найдено в великім числі і на Кіпрі, і в Мікенах і в Трої, в бронзову добу, див. *A. Evans, Mycenaean Cyprus as illustrated in the Britisch Museum Excavations, in „The Journal of the Antropological inst. of Great Britain and Ireland, XXX. 1900 p. 199. ff.*

H. Schliemann, Mykenae. Leipzig. 1878. S. 303, 373, 413, 507, 509, 512.

Примітка 5. Рожа.

Розета або вісьмораменна звізда як сімвол божества сонця, витворена народами Мезопотамії і звідтіль пішла на захід в малу Азію. Але витворена вона здається народами осілими, хліборобськими, Еламітами, а не кочовими семітами, які, здається витворили самостійно другий сімвол, для ознаки свого небесного бога Сіна, (місяця) а власне ріг місяця, якій не можна зустрінути ні на печатях ні на кераміці ні на монументальних памятниках раніще завойовання Вавілонії Аккадянами. Походженнє вісьмораменної зорі з соняшного діску пояснено у Дешелета де указана література по рік 1910; див. *Dechelette Manuel d'arch. praeh. t. II. p. 458 ff. Fig. 9, 10, 11, 12, 14, 15, 25, між иншим Дешелет каже:*

Autant sont frequentes à l'âge du bronze et au premier âge du fer les representations du soleil ou de ses signes symboliques, autant sont rares celles de la lune, pendant ces deux phases des temps protohistoriques, du moins sous la forme du croissant ibid p. 465. див. Рис. 1. N (9, 10, 11, 12, 14, 15, 25).

Се звичайно відноситься до території Европи.

Зпочатку очевидно розета з незафіксованим числом рамен могла служити оздобою, для заповнення порожнього простору, бо такі розети для оздоби трапляються, як на черепках в Анау так і в Мусіані.

Нажаль розета вісьмораменна в Муссіані на черепках найдена тількі їдна і то на такім малім уламку черепка, що не можна розібрати. чи вона служила просто оздобою, чи могла мати і сімволичний смисл. *Gotie et Lampre. Fouilles de Moussian. Mem. Deleg. Pers. t. VIII. Fig. 178.*

Ростовцев говорить, що для заповнення порожньої поверхні в старовинніх композіціях (прибл. III тисяч. перед Хр.) в Туркестані біля Астрабаду, який культурно близький до Суммерійського Ельаму, вживалися на золотих виробах шостилисткові і четверолисткові розети рослинного характеру, див. *M. Rostovtzeff. The summerian*

*) (У всякім разі і тріквetр, як свастика і вісьмораменна зірка на прикінці бронзової доби були дуже розповсюджені, як сімволи божества). Можливо що тріквetр міг бути не сімволом сонця, а сімволом підземного бога (будь то Гекати будь якогось иншого бога), але він як знак сього бога міг вживатися, як апотропейон проти сил, хоч і противних чоловікові, але підвладних тому підземному богові, якого знакі є на писанці. Такі можливости висвітлені гарно у *Вітольда Клінгера. Jajko w zabobone Ludowem i pogoż. Животное в народном суевѣріи. (Київ 1909).*

treasure of Astrabad. Pl. III. Fig. 1. 2. 3. The Journal of. Egyptian archaeology v. VI. 1920. p. 15 і 16.

В Египті в ранню добу ми також не зустрічаємо вісьмораменної розети, а для заповнення простороні вживається або трилистник або штирилистник і шостилистна, або семилистна розета, цілком рослинного характера, а ніяк не геометрічна вісьмораменна звізда.

A Foucart каже також: La rosette d'Hieraconpolis, quelque soit, pour le moment, l'objet qu'elle figure, a de six à sept feuilles presque soudées les unes aux autres p. 231. *Georg Foucart: Les deux rois inconnus d'Hieraconpolis. Fig. 1. Acad. des inscr. et Belles-lettres. Compt. rend. 1901. t. I. p. 228. ff. і 231.*

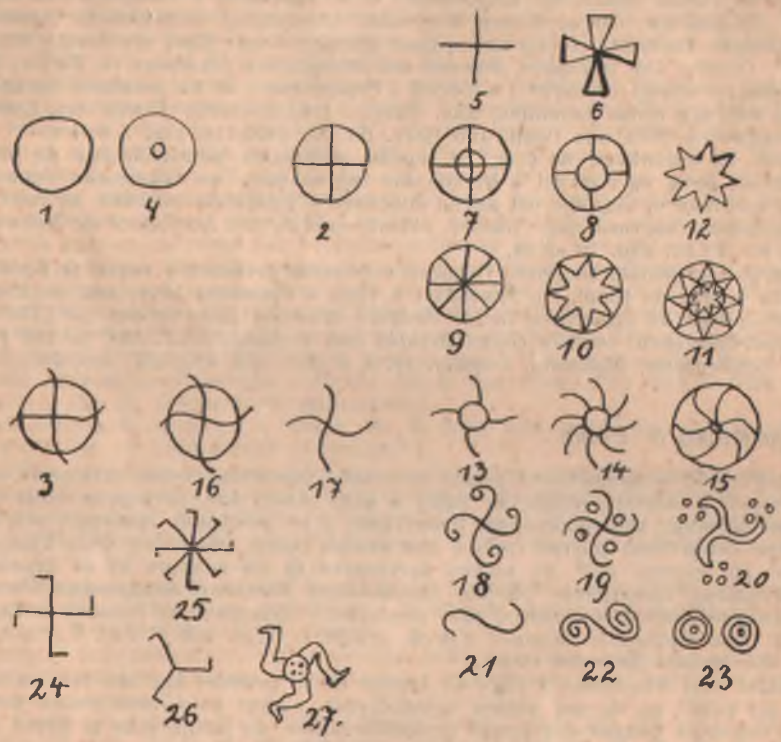

Рис. 1. Fig. 1.

СІМВОЛИ СОНЯШНОГО КУЛЬТУ.

SYMBOLES SOLAIRES DERIVÉS DE LA ROUE. DECHELLETE MANUEL.

Vol. II. 1. p. fig. 190.

Можно думати, що в Египті оздобна розета виникла, як наподоба квітів водяних рослин і т. п. Окрім того можливо, що Египтяне уникали вживати і вісьмораменну звізду і свастику і хрест, як оздоби тому, що сі знаки служили символами чужих божеств.

Правда звізда вісьмораменна поруч з пятираменною звіздою трапляється середь ювелірних виробів і в Египті, але і типіка і стіль указаних виробів доводить, що се був, або кретський виріб занесений в Египет, або Египетська наподоба кретським виробам (з часу прибл. XII. дінастії) се нахідка в. Dahschur, див. *T. Bossert. Alt-Kreta. Berlin 1921, abt. 221 і ар. p. 35.*

Коли ми звернемося до Мезопотамських цілліндрів і печаток, на яких найчастїще вживаються символічні знаки ріжних божеств, то можна помітити, що на суммерійських печатях трапляються вісьмо і рідше шостираменні зорі, а на вавилонсько-аккадських до тогож часто додається і ріг місяця, очевидно Аккадійці принявши від завойованих Суммерійців культуру, почали одначе додавати і свої символи, як пани теріторії.

Колесо на шість шпиць, очевидно як сімвол сонця, є на однім дуже старовиннім єламськім цилліндрі, voir *Jequier. Cachets et cylindres archaiques. Mem. Deleg. Pers. t. VIII. Fig. 55.*

Суть також декілька дуже старих цилліндрів у збірці Schlumberger, на яких фігурує як сімвол їдна вісьмораменна звізда voir *R. de Mecquenem. Inventaire des cylindres et Cachets. Revue d'Assyriologie, vol. XIX. стор. 165—174; N 22 і 23,* і шостираменна зірка на цилліндрах, *N 2, 5, 14, 23.* Але в сій же збірці є цилліндр на якім поруч з зіркою, ще є і ріжок місяця, *ibid N 21.*

Mecquenem вважав вісьмораменну зорю на золотих бляшках в храмі Шушінака з другої половини II тисячоліття перед Хр. за сімвол зорі Венери (Аштари), voir *R. de Mecquenet. Offrandes de Fondation de temple Chouchinak. Mem. Deleg. Pers. t. VIII. Fig. 127, 129, 130, 131, 133 na Fig. 128 і 132,* там само зори шостираменні.

На камяних „Кудурру" з Вавілонії, які здебільшого відносяться до другої половини II тисячоліття перед Хр. і семітською мовою писанні постійно можна бачити вісь-

Рис. 2 Fig. 2.
СОНЯШНИИ ДІСК НА ПЛИТЦІ З СІППАРА.
PERRO ET CHIPIEZ. HISTOIRE DE L'ART.
Vol. II. fig. 71.

Рис. 3. Fig. 3.
ХРЕСТ ПОДІБНИЙ ДО ПИСАНКОВОГО, НАМАЛЬОВАНИЙ НА НЕОЛІТИЧНІМ ЧЕРЕПКУ.
PUMPELI. EXPLOR. IN TURKESTAN.
Fig. 135.

мораменну зорю як сімвол сонця, і другу подібну мабуть як сімвол Венери і непремінно ріжок місяця. Часом бува і зоря штирораменна з штирома промінями між раменнами як сімвол сонця і на Кудурру, і на скульптурах, див. Кудурру *de Nazimarutaš. Mem. del. Pers. t. II. Cheil. Textes Elamites-semitique Pl. 18. fas. 3.*

В Ассірії помітно також сю картину семітського впливу з їхнім місяцем, але для сонця остається знак або вісьморамменої звізди, *Thureau Dangin.* Les sculptures rupestres de Maltai. Revue d'Assyriologie v. XXI. pl. III., або штирораменної з промінням між ними. *Hommage à Šamaš, tablette de Sippara. Perrot et Chipiez t. II. Fig. 41.* див. Рис. 2.

У Гіттітів як раз підкреслюється значіння бога сонця постійно соняшною птицею подібною до Египетської, але замісць чистого діска між крилами стоїть вісьмораменна звізда. Місяць у Гіттітів майже не фігурує. Ed. Meyer каже: Ein Siegelabdruck (Fig. 54) zeigt geflügelte Sonne in ihrer chetitischen Gestalt mit Schwanz und mit dem *achtstrahligen* Stern in der Scheibe. *Ed. Meyer. Reich und Kultur der Chetiter p. 63. і Fig. 24 і 41.*

Місяць зовсім не істнує на наших писанках, не дивлячись на те, що сонечко у вигляді кружка з багатьома промінями істнує. Се менї здається найліпше доводить, що свідомість культового значіння писанки збереглася на Україні до самого останнього часу, і усі оздоби на нїй, зовсім не можна розглядати, як прості орнаменти, а тількі як сімволи звязані з колишнім культом сонця, і рівняти їх з оздобами на одежі нї як не можна.

Зоря вісьмораменна в сімволічнім значінню все ж таки найчастіще вживалася у Гіттітів.

Коли часом на печатках гіттітського стилю трапляється і місяць, і семираменна зірка, то такі предмети здебільшого бувають найдені в Ассірії, voir *Ed. Meyer, op. cit. Fig. 51 і 52. Zylinder aus Assur.*

У Гіттітів був не тількі бог сонця але й богіня сонця, як се можна зрозуміти з перекладу Грозним Гіттітського кодексу, voir: „à la Déesse du Soleil il la Sacrifie

[et] il d [it]: „Mon plant dans la terre tu as planté!“ *Hrozny. Code Hittite p. 131. § 169. (51—52). Paris 1922.*

Може сим пояняється те, що на крилатім соняшнім діску у Гіттітів часом буває по дві вісьмораменних зорі одна над другою, див. *Ed. Meyer, op. cit. fig. 24. і Otto Weber. Die Kunst der Hettiter. Fig. 16.* Див. наш. Рис. 4 a, b, c, d, f.

Тогдіж, коли розети у Гіттітів ужиті тільки, як оздоба для зоповнення порожньої площі, то у них бувають рамена закруглені на зразок пелюсток, а число їх сягає до 15. *ibid Fig. 30, або до 12 ibid. Taf. VIII.*

Очевидно вісьмораменна зірка, як певний сімвол розповсюдилася з передньої Азії на Кіпр і звідтіль, а може і через малу Азію на инші острови Егейського моря. Напр. на печатці з слонової кости найденій на Кипрі, voir *Bosanquet: Excavation at Palaicastro I. The Annuale of the britisch School at Athens N VIII. Fig. 13.*

Також напр. на Кипрській кераміці *в Curium* можна бачити вісьмораменну зірку в кругу і хрест в кругу, див. *Murray, Smith and Walters. Excavations in Cyprus (1900). Fig. 156, і fig. 139.*

В тих же випадках де вона не має сімволичного значіння, а лише оздобне, то число пелюсток буває більше; часом і меньше. Так напр. в знахідках на Кріті, на вазах розети чисто оздобні мають 6 і 13 пелюсток voir. *Evans. The tombe of the double axes. Fig. 62. Archeoiogia t. LXV.*

Подібне-ж і в Мікенських вазах, voir. *The Lond. Illustr. News. Feb. 24. 1923. p. 301.* Тут одна розета має 12 пелюсток друга 11.

На золотім перстні, найденім в Мікенах розета має 8 пелюсток, і можливо, що сей перстень носив характер талісмана, або апотропейона, voir. *The illustr. London News. febr. 24. 1923. p. 300. Fig. 4.* Ся коллекція датована скарабеем кінця XVIII дінастії.

На крітськім іерогліфічним діску з Phaestos можна бачити також вісьмопелюсткову розету в числі іерогліфів, voir *R. Dussaud. Les civilisations prehellenique Fig. 205*; а також *Th. Bossert. Alt Kreta. Fig. 256.*

Навпаки семизубу розету на глиняній покрищці найденій в Cnossos'і можна вважати тількі за оздобу, voir. *An. Mosso. Escursioni nel Mediterraneo. Fig. 135.*

Монтеліус також каже що: „Das himmlische Rad bald mit vier, bald mit sechs oder acht Speichen dargestellt“: voir. *O. Montelius. Sonnenrad und das christliche Kreuz. Mannus. B. I. стр 53.*

На прикінці бронзової доби ми уже бачимо соняшний діск і скрізь у західний Европі, часом він зроблений буває з бронзи і стоїть на коліщатках, або на возочку, voir. *Dechelett. Manuell. II. Fig. 165.*

За гальштатської доби вісьмораменну звізду ми бачимо також і у Европі, але вона не виступає як ознака культу, або сімвол сонця так ясно, як ми се бачили у Гіттітів, Ассіріців і т. п. Вона здобільшого виступає як оздоба пояса або особливо зброї. На зброї вона могла грати ролю не тількі оздоби, але і апотропейона. На однім етруськім мечі вісьмораменну звізду держать 2 людські постаті в такій позі, що цілий ансабль дає можливість підозрівати тут якесь сімволічне значіннє, voir. *L. Lindenschmit Sohn. Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit. Band IV. Taf. 32.*

Так само звізда вісьмораменна трапляється на мечі і в Лятенську добу, але поруч з місяцем, що уже показує не на Гіттітські традіції, а на інші пізніщі, voir. *L. Lindenschmit. op. cit. Band IV. Taf. II. N 3.*

Але в Залізну добу в західній Европі зірка вісьмораменна не виступає в такій кількости, як свастика і тріквєтр, які проходять черезо лятенську добу до християнського мистецтва кельтських народів. При чім тут грає ролю і то досить значну в сімволіці і місяць, тим часом, як на Україні місяць, ні в оздобах взагалі, ні особливо на писанках ніде не зявляється з дуже старими традіціями. А коли буває занесений в оздоби, то тількі як вплив пізніщих кочовників. (Лунніци князівської доби.)

Цікаво, що звичай означати сонце вісьмораменною зорею зберігся і в християнські часи в Европі. Так напр. на мінятюрі: L'univers“, яка подає образ всесвіту, сонце вимальоване як звізда вісьмораменна, а планети як шостираменні звізди; зорі вимальовані то як шостираменні, то як семираменні зорі.

Написано сю мініатюру між 1141 і 1151 роком voir. *L. Baillet. Les miniatures du „Scivias“ de sainte Hildegarde, conservé à la bibliothéque de Wiesbaden. Pl. IV (f. 14). Mon. et Mem. Piot: tome XIX 1911 an. p. 49—151.*

Окрім того ще і в барокові часи задержався звичай оздобляти бані церков особливо другорядні, і фронтони не тількі хрестами, але також і кружками в сяйві, які служили сімволом сонця. Правда сяйво складалося з хвилястих рамен або промінів і число їх було не 8, а значно більше. Такі сяйва можна бачити на всіх старовинніх церквах Київа, та й по инших містах, і України і Західних держав.

Примітка 6.

Очевидо на прикінці бронзової доби соняшний культ опанував усі ті місцевости Европи, в яких ми його бачимо пізніще в Гальштатський добі, і в першу чергу він мусів розповсюдитися в бассейнах Дніпра, Дністра і Дуная. Слідуюча доба тобто початок залізної уже не був сприятливий розповсюженню Соняшного культу по Европі, бо як раз навпаки рух народів в XII в. перед Хр. пішов з Европи на південь і на схід і знищив такі культури, як Гітітську, Мікенську і инші. Мікенська сама уявляє не то провінціалізацію не то просто здичавлення старшої сильної культури. Діпільонський стиль се є здичавленнє і перетровленнє дикими народами остатків завойованого. Мала Азія уявляє ту саму картину, Сірія і Палестина виявляє кристалізаційну боротьбу трех елементів, гіттітського, семітського і філістимського, між якими останні прийшли з Егейського моря.

Далі на сході в Ассірії ми бачимо тількі продовженнє традіцій тої культури, яка була витворена південною мезопотамією з одного боку, і Гіттітською державою з другого боку, але вплив Ассірії на Европу ми бачимо дуже малий. Се лехко можна пояснити тим, що Европа була віділена від Ассірії, кочовниками ранньої залізної доби, які кочували на північнім чорноморськім побережу, то Скитами. Народи Европи, яки не мали свого письма, не могли, а ні удержати в повній чистоті того, що переняли колись від високо-культурного сходу, а ні витворити, щось справді високе своє в области культу, як і культури і пережовували, або зберегали остатки обрядів і містерій по памяті і традіції, і по троху тільки здичавлювали той культурний дорібок, який одержали зі сходу. Дужчому розвиткові перешкожали і брак спокійного часу, і відносна рідкість населення і головне неспокій, що його завдавали орди ріжних східних кочовників, які також самі великої культури власної не мали, через свою неосілість, тому і осілим хліборобом не могли її дати, а доробок хліборобський нищили при всякім випадку, і сим своїм хижацтвом недопускали і чужих культурних впливів. Особливо сю відокремленість від східніх культурних центрів мусіла відчути Україна (в розумінні бассейна середнього і верхнього Дніпра, Бога і Дністра), яка зберегала тількі колишнє.

Що зірка *шостираменна* цілком свідомо могла служити сімволом сонця в значно пізніщі часи, се показує Сассанидська монета Хозроя II, на однім фасі, якої вибито образ соняшного бога з сяйвом кругом його голови, і з штирома шостизубими зірками над півмісяцями, а на другім фасі портрет Хозроя II з крилатим сімволом сонця, над яким замісць простого діска стоїть теж шостизуба зірка з півмісяцем під нею. Та сама зірка над півмісяцем повторена з боків Хозроя і внизу. Див. *J. de Morgan. Sur quelques monnaies recueillies a Suse: Revue d'Assyriologie et d'archeologie orientale: XX. 1923 N 1, p. 35—40.*

Тут між иншим цікава та подробиця, що зірка ставиться над місяцем, зовсім так, як пізніще став хрест над місяцем в наших церквах (християнських). Треба замітити, що сей мотив трапляється і на помянутих уже Кудуррах і навіть ще раніще на ціліндрах і печатях Гіттітських і Мезопотамських. Чи не означало се і тоді боротьби між семітами (аккадами) і хліборобськими народами Ельама і Каппадокії.

Примітка 7.

З решти знаків сонця: сам знак сонця зветься: сонечко, мак, волові очи, зірочки, і се є звичайно, або кружок в сяйві N 18, 35 або кропка в обручі, і анальогі. Рис. 38, Рис. I (1, 4, 23) Решта назв писанок уже незначна. Ці назви часто характеризують собою техніку розбиття поверхні яйця на певні частини, в яких містяться раньше помянуті знаки напр. Барилко, або бочечка, се 2 паски параллельні і симметричні. Віконця, коли до сих двох пасків пройдуть ще два подовжні, тоді бочечка буде мати 4 віконця, в яких містяться рожі, павуки та инші звірі і рослини. *Сакви* уявляють спеціальний поділ, при чім завжде яйце тим самим рисунком розбивається на 2 парі сакків, які дають 4 поверхні до заповнення, помянутими фігурами: рослинами чи звирями. Ці самі сакви звуться часом калитками і гнуздечками. Або часом назва відповідає густотї заповнення поверхні орнаментами напр. *тісничка*.

Назви *решітка*, або *сітка* ще часом *крижмо*, указують тількі на конструкцію поверхні самого орнаменту. Так напр. Ламаний хрест або сорок клинців, часто мають рамена і окремі клинці закреслені сіткою, коли риси проведені густіще, решіткою коли рідше. див. Tab. II.

Коли ми звернемо увагу на решту назв, то зобачимо, що частина їх являється місцевими назвами тих орнаментів, які в инших місцях звуться інакше, так напр. вазончиками подекуди *вазончиками* обо *тюльпанами* звуть те, що у инших відоме під назвою гусячі лапки. *Драбинка* часом зветься *гусінью*.

Уж, безконечник, очковата — усе суть місцеві назви спіралі.

Перерва або *прорва* указує на техніку малюнку, а не на орнамент, і відповідає своїй назви справді даючи перерви певних орнаментів.

Назви квіток часто змішуються, і вживаються так: квіточки на довгих стеблах служать раменами трикветра обо свастики, квітки без стебла (або черешка) служать або ліпше сказати заміняють собою розету або зірку.

Стебла, гилячки, листочки, ріжних назв, здебільшого служать раменами символів, те саме відноситься і до лапок, ріжних животин і до *черевичок* або *чобітків*.

Тут ще лишається декілька назв, які звязані з орнаментами, які мало їм відповідають, але відомі в найдавніщі часи. Такі напр.: *яблінька, Рис. 5. g. вовчі зуби, лапки, панни, метелики, роги (волові і баранячі), слимаки, кривулькі, тризуби, вилка́, вилочка́, жуіки.* З них вилка, вилочка, ріжки, роги даються цілком пояснити формами тих атрібутів, як ми знаходимо на спині бика на мезопотамських кудурру, або символами відомими з нахідок і малюнків Кретських і Мікенських.

Рис. 4. Fig. 4.

Те саме можна сказати і про тризуб, який є на берлінській гіттітській печатці у руці богині, Ed. Meyer op. cit. Taf. 4 і який був атрібутом в руках гіттітського бога Тешуба і багатьох инших і означав перуни-блискавиці, див. *рис. 4, g h.* Змяхчений він набув форми лапок ріжних птахів і нагадує аттрібут в руках Зевса Доліхенського. Рис. 4 і к. Метелики се є сей самий орнамент аттрібут, тризуб, одійшовший за далеко від свого прототипа.

Вовчі зуби, які ще часом носять назву пилка, істнували в дуже давні часи, як керамічний орнамент, мальов неол. керам. і у Бутмірській, і під сею ж назвою відомі у сучасних европейських археольогів. Їх можна стрінути і на бронзових речах бронзової доби. Вони служили тільки оздобою скучних ліній, а не самостійним орнаментом, див. *P. Jerome: L'epoque néolithique. Revue archeol. XXXIX. стор. 28. Fig. 4, 5, 6.* Кривулька, яка звалася часом ціпком або ковінькою, басовим ухом, або карлючкою, ключкою коцюбкою. *Рис. 38. д.*, відома також ще на мальованій неолітичній кераміці, як окремий орнаментальний елемент. Французські автори звуть його la cross, див. *P. Jerome. L'epoque néolithique dans la valée du Tonsus: Revue archeologique, vol. XXXIX. 1903. (Juillet-Août) стор. 328 Fig. 4 і 14;* а також у Тракії в мальованій кераміці див *Seure et Degrande. Explorations de quelques tells de la Thrace. Fig. 30 b. і Fig. 37. Bullet. Corresp. Helleniques. 1906, стор. 391 ff.* Сей самий елемент звався також і пявкою.

Панни, Рис. 38 с) се суть кривулькі оздоблені бахромкою, або ріжки оздоблені бічними зубчиками, або бахромою. Слимаки се Грубі спіралі, або грубі кривулькі покриті меньшими кривульками, так що нагадують щось подібне до поліпа.

Відомо, що прості спіралі, які на писанках звуться ще закрутками, див. Рис. 38 b. були незвичайно розвинені на неолітичній мальованій кераміці, як на території Україні, так і на всій решті площи де була розповсюжена паскова кераміка.

Нарешті назва орнамента Уж, відноситься до подібних спіралів, тількі значно довших, які тоді покривають майже цілу писанку, часто без перерви. Тогді се дуже нагадує більшість зразків Мальованої Трипільської кераміки.

Але натуралістичний уж і натуралістичний чоловічок трапляються так само рідко на писанках, як і на мальованій неолітичній кераміці, які дуже неуміло там намальовані бувають див. *Хвойка. Раскопки в Области Трипольской культуры. 1901 табл. III.* Так само неуміло вони бувають намальовані і на писанках, показуючи і в першім і в другім випадку відсутність традіційности, і спробу автора самостійно поставити певний орнамент на предмет і самостійно розрішити проблему.

Коли дерево або сосонка набувають самостійного значіння в писанці поминаючи свастику або трикветр, то дуже нагадуть мальовані трипільські орнаменти тогож сорта див. *Хвойка. op. cit. tab. VI.*

Рис. 5. Fig. 5.

Дивним ділом Жукі і стоногои писанок находять собі цілком відповідні прототипи в Трипільській Мальов. Кераміці, див. *Хвойка op. cit. tab. VI. і Якимович. Раскопки площ. въ С. Старая Буда. Звениг, у. рис. 143. О. И. А. К. 1906, стр. 106—108. 1907. 96.*

Яблінька, або яблочка, зовсім не відповідає своій назві: се просто дашок або фронтончик або кутик покритий карлючками, див. Рис. 5 g.

Що до натуралістично намальованих на писанках орнаментів як Риба, Рак, Чоловічок; то треба сказати, що ці орнаменти трапляються написані дуже неуміло, і в своїм характері і стилю не носять жадних традіцій, жадної стілізації, жадної геометрізації, яка так характерна для решти писанкових орнаментів. Дуже мало стилізовані, бувають також і пташкі, які бувають лише схематичними. Тим часом там де звірячий орнамент був питомий, він буває дуже стилізований і геометрізований. Напр. звірячий орнамент часів вандрування народів, див. напр. *Bernhard Salin. Die altgermanische Thierornamentik. Stockholm. 1904. Fig. 595, 596, 692 і т. п.*

Те саме можна сказати про мерянські древности, і особливо стириться у вічі на вишивках і мережках великоруських, які несуть на собі цілком мерянські традіції. Там майже виключно звіряча орнаментика і при тім необичайно геометрізована і стилізована. Див. *Стасовъ, (Древнія) Русскіе орнаменты.* Вся ця орнаментика ясно указує на належність Великороссії до фіногерманської области, в протилежність до України яка належить до південносхіднього кругу культури, з огнищами в Малий Азії, Мезопотамії і в Егейському морі.

На писанках можна було би застрінути образи тількі таких звірів, які в народній уяві звязані з цим самим богом сонця, а з перегляду фолькльорних мотивів ми бачимо, що такіми могли бути тількі птиці, при чім ясно, що зі сходу йшов би мотив півня, якого сімволом уже є саме яйце, а з півночи від Фінів міг би прийти образ качки, або лебідя, взагалі водяної птиці. І ми знаємо, що за Гальштатської доби бронзові шийки лебедячі трапляються дуже часто при розкопах в західній Европі, а в наших казках грають певну ролю „гуси лебедята". Можливо, що се звязано з поглядом на повстанне світу (як ми уже згадували вище У. Калевалі). Дешелет також пише: „Tandis que le

dauphin symbolisait l'Appollon Delphique, le cygne etait l'attribut de l'Appolon hyperboréen, du dieu habitant les regions du Nord presque inconnue aux Hellénes et naguement fixees en Scythie ou sur les bords du Danube. *Dechelette. Manuel. t. II. стр. 419.*

І Кордуба подає писанки з пташками, але каже, що вони рідко трапляються в Галичині, а Сумцов те саме каже про писанки своєї коллекції, див. op. cit.

В свято відродження всесвіту льогічно вихваляти тих, хто брав участь в його сотворенню

Про поділ звірів в народнім світоглядї, див. диссерталію *Вітольдъ Клингеръ „Животное въ Народномъ суевѣріи“*. Кіевъ 1909 г.

Примітка 8.

В. Щербаківський. Українське Мистецтво т. І. рис. 55, 59, 65, 74, 76.

Подібні зігзагові стріли ми бачимо на штирораменній зірці Шамаша Рис. 40. і на передньоазійських „Koudourrou“, і в инших містях: Див. напр. сімвол такій на Kuduru de Nazimaruttaš; pl. 18, face 3. *par. V. Scheil. Del. in Perse. Mem. de J. Morg. Том II. 1900, ibid Kudurru de Melišihu Pl. 24, face 4.;* подібніж емблеми бога сонця Шамаша *на Koudurrau N XIII. в Del. in Pers. том VII., f. 451, 3 і fig. 454. 3. і т. п.*

Часом хрест церковний переходить в круг з сяйвом і тоді ся фігура відома у церковників під назвою „сонце правди“ див. *L'art. Ukr. t. I. fig. 51* і згадку про сей сімвол в статі: *О. Гуцало. Надбанні хрести укваїнських церков XVII. і XVIII. в. в. Збірн. Сек. Мистецтв. Укр. Наук. Тов. Київ. 1921 р. стр. 36.*

Це сонце правди часто трапляється на фронтонах церков, і на монстранціях (на чашах покритих покришкою з цим сяйвом) але впливу від них на писанкі не могло бути бо до нашої церкви він прийшов десь у XVII. віці і сам він повстав, як пережиток соняшного культу в иншім місці див O. Montelius. Sonnenrad. Mannus B. I. ст. 53.

На писанках тількі свастика і тріквет р бувають в кружку. А у перше такий хрест у зубчастім сяйві і при тім безперечно культового значіння ми бачимо на Кретї див. *Karo: Altkretische Kultstätten op. 1. p. 146 f. 27, 28,* а токож. *Lagrange: La Crete ancienne. Paris. 1908, Fig. 39. Dechelette Manuel, t. II.* p. 460. f. 191.

На Україні найдено декілька глиняних поливяних писаном в могилах. Так напр. в Київськім музею археольогічнім зберегається писанка найдена Хвойком в могилі князівської доби в Могильнику при с. *Броварках.* Гадячського пов. Полтавськ. губ. оздоби гнідого кольору на жовтім тлі, геометрічного, характеру, але без якої небудь певної форми. Хвойко відносить той похорон до VI—VII в. в. але, як здається занадто збільшує його старовинність, voir. *Хвойка: Раскопки могильника при с. Броварках стр. 4.*

Niederle: Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Díl I., svazek 1., стр. 173 прим 3 і стр. 261, прим. 6.

Також найдені і в самім Київі 3 писанки і одна з них на Флоровській горі, voir. *Collection Khanenko t. V. Antiquites de la region du Dniepr. Tabl. XXXV. N. 1351.*

В Білгородці при розкопках Хвойком церкви князівської доби, мною було найдено два уламки ріжних писанок, з жовтими оздобами на гнідім фоні. Орнаментація на них характерна для поливяних річей того часу без жадного сімволічного орнаменту.

Відсутність сімволічних орнаментов на тих писанках, я можу пояснити боротьбою нової церкви з старими поганськими сімволами, які годї, ще були усім ясні і зрозумілі. Колиж звязь між тими сімволами і поганською вірою зтратилася, а особливо в очах священиків, то стара орнаментація збережена по селах увійшла вже навіть ї в церкву.

На Україні ще найдено глиняні писанкі в *с. Підгірцях Золочівськоъо пов. (Галичина).* Вони мають жовті оздоби на темнозеленім тлі див.

Zbiór wiadomości do antr. krajowej t. VI., стр. 59.

Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wyziału historyczno-filozoficznego Akademii Umie ętności. tom. XV. (1882) стр. 12.

Janusz: Zabytki przedhystoryczne Galicii wschodnej. Lwów 1918. стр. 283.

J. Kostrzewski, подає писанки з Чача (Pisanki z Czacza) в Польші, Рис. 1 і 2, і писанкі z Lilla Ringme, u Gotladji за Арне рис. 5, із Glog·ra N 792, і ще подає рис. 3, писанку невідомого походження. Готландська. писанка як і броварська має оздоби жовті на гнідому тлі, а решта мають оздоби жовті на темнозеленому тлі, voir. *Jozef Kostrzewski. Pisanki wczesnohistoryczne. Przegląd archeologiczny, rok 1 (1910) zesch. (1—2), стр. 42—44.*

„T. J. Arne: Sverige förbindelser med Östern under vikingatiden, відбитка з Törnvanuch“, z r. 1911, стр. 56.

Арне вважає, що центром виходу писанок була Україна, або ще й Арменія.

На Кавказі також трапляються писанкі глиняні в могилах, voir. *Матеріалы по Археологіи Кавказа, вип. II. Москва 1889.* pl. XIV. f. 2.

Примітка 9.

Що культ сонця, прийшов на Україну в дуже давні часи десь зі сходу, цілком ясно стає з фільольогічного аналізу імен богів: Хорс, Сварог, Даж-бог і т. п.

Хв. Корш пише: „Сварог — небо вмѣстѣ со своимъ сынэмъ — Сварожичом — солнцем, не смотря на своє значеніе въ обоготворенной природѣ, упоминаются такъ рѣдко и такъ отвлеченно, нереально, в ихъ связи съ историчными событіями, что невольно возникаетъ вопросъ, не были-ли они божествами почти уже забытыми въ тѣ годы, которыми начинается наша дѣтопись", стр. 51. Пошана. Харковъ. 1909 г.

Слово „богъ" не без основанія признается заимствованными у Иранцевъ, которые означали божество словом **баґа** — стр. 53. ibid.

Дажбогъ олицетворяетъ собою солнце, съ неменьшимъ правомъ можно заподозрить въ первой части этого имени корень **даґ** = „жечь", вообще славянам не свойственный. Имя бога вѣтровъ Стрибогъ не находитъ себѣ обясненія изъ славянских языковъ, отъ какого бы индоевропейского корня мы не производили его начало стр. 53.

Хърсъ звучитъ также не по славянски.

Хорсъ есть солнечное божество, какъ и Дажь-богъ, но отличается отъ него приблизительно также, какъ у Грековъ Ἥλιος отъ Ἀπόλλων, стр. 53. ibid.

Это очевидно указываетъ на начавшееся в то время забвеніе этихъ трехъ боговъ стр. 54. *О. Корш. Владимірови боги. „Пошана". Сборник Харьк. Ист. Фил. Общества (в честь Сумцова). Харьковъ. Том XVIII. 1909 г., стр. 51—58.*

Примітка 10.

Одна знахідка в Подебрадах в Чехії, необичайно ясно висвітлює нам культове значіння деяких знаків на наших писанках. Се глиняні символи (амулети) в тілопальнім похороні білянської (гальштатської) доби.

Ці амулети суть, трикветр, колесо з штирома шпицями, і два листки з яких один має цілком форму дубового, а другий з діркою посередині, поламаний, але теж подібний до дубового. Усі ці речи вироблені з глини і гарно випалені. Біля них були ще останки залізної фібули і ножа, див. *Jan Helich. Žárový hrob typu bylanskeho s hlt-něnými amulety v Poděbradech. Obzor praehistorický. N. I. 1923, tab. V.*

Тут цікаве те, що поруч з тріквегром і колесом вживалися дубові листки, очевидно, як символи анальогічні. Тоді стає ясним чому дубові листки також вживаються так часто і на наших писанках для оздоби.

Тому і можна вважати і теперішню писанкову орнаментику чисто культовою, що там намальовано не один який небудь випадковий значок подібний до символа а навпаки тому, що на писанках тепер вживаються і при тім поруч і постійно ті саті символічні знакі, які колись також поруч і постійно вживалися як символи і аттрібути бога в Культі сонця.

BIBLIOTHÈQUE
UKRAINIENNE
SYMON
PETLURA
A PARIS

V. ŠČERBAKIVSKIJ.

Les oeufs de Pâque ucraïniens et l'origine de leur ornementation.

(Extrait).

(Tab. I., II., III. et IV.)

L'auteur demontre dans l'article présent que les œufs de Pâque ucraïniens sont étroitement liés avec des réminiscences du culte solaire, et l'on ne font comprendre la coutume de se servir des œufs de Pâques, qu'en relation avec ce culte. Considérant l'œuf des Pâques comme un objet préhistorique et comparant son ornementation aux ornementation sur d'autres objets archéologiques, l'on peut venir à de telles resolutions.

Ce sont la svastique, le triquètre, la rosette à huit feuilles et plus rarement le feuille de chêne en diverses combinaisons, très joliment stylisés et artistiquement liés entre eux qui sont les ornements fondamentaux sur les œufs de Pâques. Ces ornements jouent le rôle de certaines symboles dans le culte solaire. L'on peut rapporter la création de l'ornementation sur les œufs de Pâque à l'époque de l'extension maximale de culte solaire. C'est-à-dire à la seconde moitié de l'âge du bronze, lorsque le culte s'empare de toute l'Europe lui imposant ses symboles dont vient de parler. Ce culte nous vient en Ucraïne non point de l'Occident mais sans intermediaires tout droit de l'Orient, à la seconde moitié de l'âge de bronze. C'est alors que la poule pût être apporté en Ucraïne directement de l'Asie mineure, car le nom de cet oiseau solaire chez les ucraïniens, ainsi que chez tous les autres Slaves orientaux a retenu dans son nom la racine « kour », comme en Mesopotamie où son nom était vraisemblablement « kurkû ».

Le peuple qui pût apporter le culte solaire en Ucraïne c'est-à-dire dans la région des affluants droits du Dniepre, pût être le peuple Hittite qui avait alors de vives relations avec population de cette territoire. L'importation du culte solaire et des symboles par des peuples nomades (Scythes et des autres) est exclu, car le culte solaire ne jouait jamais de rôle important chez les nomades. Ils n'avaient point de poules, chez eux dominait l'ornementation animal et elle est absente sur les œufs de Pâques ucraïniens. Le fait que le peuple ucraïnien le seul de tous les peuples slaves conserva dans une grande pureté la symbolique du culte solaire sur les œufs de Pâques ainsi que la série des rites et coutumes rattachés à ce culte solaire peut être eclaircie par ce que le peuple ucraïnien ne quitta jamais la region forrestière entre le Dniepre et les Carpathes. Ce qui tombe d'accord avec la théorie de prof. L. Niederle, qui le berceau des slaves place dans les forêts de haut Dniepre et de la haute Vistule.